

Islandsk egenkirkevæsen

I

Da Ulrich Stutz i 1895 lagde grunden til egenkirkestudiet med forelæsningerne om "Die Eigenkirche als Element des mittelalterlichen germanischen Kirchenrechtes", var hans udgangspunkt ønsket om at påvise det germanske bidrag til kirkeretten. Han mente især at finde det i den lægmandsindflydelse, der i form af patronatsretten indgår i de kanoniske regler. Denne indflydelse var nemlig ukendt for oldkirken, men kan spores i nyomvendte, germanske områder, især frankiske og longobardiske, hvor koncilier og biskopper klager over, at lægfolk har taget magten over mange kirker med den begrundelse, at kirkerne er opført på deres jord. Stutz ræsonnerer, at når fænomenet optræder så hyppigt på germansk grund, kan man søge en fællesgermansk oprindelse til det, og i den forbindelse peger han på Island, hvor privatbesiddelse af kirker var almindeligt udbredt og vistnok var en fortsættelse af hedenske kultforhold. En sådan udvikling kan tænkes andre steder, selv om der ikke er overlevering om den, men for Stutz blev hovedopgaven ikke at søge oprindelsen til institutionen, men dennes vækst, som den afspejler sig i de bevarede retskilder. Nogle hovedpunkter i hans argumentation skal meddeles her, for at de kan være præsentable til konfrontation med de islandske forhold.¹

---

¹ U. STUTZ, Die Eigenkirche als Element des mittelalterlichen germanischen Kirchenrechtes, 1895, og andre værker, sidst, Ausgewählte Kapitel aus der Geschichte der Eigenkirche, Zeitschrift für Rechtsgeschichte, 1937.

I oldkirken forestod bisperne al kirkelig ejendom inden for deres stifter og samlede alle kirkelige indtægter mod at sørge for den lavere gejstligheds underhold og vedligeholdelse af kirkebygningerne, men uden regnskabspligt, hverken over for højere kirkelige instanser eller menighederne. Efterhånden nødvendiggjorde naturaløkonomien, at de enkelte kirker blev økonomisk sikrede ved at få overdraget udbyttet af et bestemt jordstykke, men denne ordning betød intet afbræk i biskoppens ret til at forvalte det enten direkte eller indirekte, for som ejer af det pågældende jordstykke opfattede man kirkebygning eller præsteembede, og de stod igen under biskoppen.

For germansk retsopfattelse var det ganske umuligt, at en institution kunne optræde som ejer, være en "juridisk person" – efter den måtte en ejer være et menneske, og kirkegodset ejes af den mand, på hvis jord kirken var opført. Han var kirkens ejer eller herre, kirken var hans egenkirke.

Et egenkirkeforhold konstitueredes ved, at en kirke blev opført på privat grund, hvis ejer også fik kirkebygningen og de dertil knyttede indtægter i sin besiddelse. Ejeren kunne disponere ganske frit over sin kirke, ikke alene over dens gods, som han for eksempel kunne afhænde, men også over dens funktion som kirke, idet han kunne bestemme, hvor tit der skulle holdes gudstjeneste, hvem der skulle betjene den, og hvilke kirkelige handlinger der skulle foregå. For at spare udgiften til præstens underhold kunne han lade en mand af sin husstand, ja, endog en træl præstevie. Eller han kunne udleje kirken til en præst, der til gengæld for de kirkelige indtægter forpligtede sig til at sørge for gudstjeneste og vedligeholdelse af kirken samt til at udrede visse renter og tjenesteydelser.

En vigtig side af kirke ejerens forhold til kirken var advokaturet, retten til at repræsentere den for domstolene. Denne beføjelse var også i oldkirken i hænderne på lægfolk, der dog havde den efter bemyndigelse fra biskoppen og derved var underordnet denne. Men under indflydelse af egenkirkevæsenet

smeltede advokaturet sammen med det såkaldte "munt"begreb, der indeholdt herrens ret til at værne og befale over sin husstand, hvortil altså præsten regnedes.

Biskoppens indflydelse var udover hans myndighed som åndeligt overhoved reduceret til de kirker, han selv ejede. I sin yderste konsekvens betød egenkirkevæsenet derfor en fuldstændig decentralisation af den katolske kirke. Det eneste, der forenede, var selve læren, og heller ikke den kunne jo være betrygget med en sognepræstestand, hvis uddannelse og egnethed lå uden for gejstlig kontrol, og som var helt afhængig af kirkeherrerne.

Selvfølgelig forsøgte man fra kirkens side at standse denne udvikling, men først i 8.-9. århundrede skete der en bedring i situationen ved de karolingiske herskeres støtte. Det karakteristiske for den indsats, der da blev gjort, er, at den bevægede sig helt på egenkirkens grund – det var kun de værste misbrug, man imødegik. Kirkeejers principielle ret til hans kirke blev ikke antastet, men den skulle bevares for sit formål, han måtte ikke dele den mellem flere arvinger, og han skulle sørge for at den var tilstrækkelig doteret til, at dens vedligeholdelse og drift var sikret. Bisperne skulle overvåge, at disse regler blev fulgt, og man indskærpede præsterne lydighed over for deres biskop. Man søgte at hæve præsternes sociale niveau ved forbud mod ufrie præster og ved at sikre dem tilstrækkeligt underhold af kirkens gods og intægter. Af dem var den vigtigste tienden, der ved capitularium Heristallense 779 blev indført som en fast lov-bunden afgift. Man betalte tiende til den kirke, man søgte til, hvor ens børn blev døbt, hvor man modtog sakramenterne og hørte messe: således kom tiendebetalingen til at fremme sogne-dannelsen. Tienden fordeltes mellem kirkebygningen, præsten, de fattige og/eller biskoppen; men ofte tilegnede de verdslige kirkeejere sig en broderpart. – I efterkarolingisk tid blev egenkirkevæsenet stærkt præget af feudalismen: kirkeejeren optrådte som præstens senior, modtog hans troskabsed som vasal

og overdrog ham hans len, der ikke blot omfattede det økonomiske grundlag for præstestillingen, men også selve embedet. Lige som verdslige len blev kirker skænket bort og handlet med, og det gjaldt ikke blot sognekirker, men også bispedømmer og abbedier.

Med disse konsekvenser er det klart, at forholdet fremkaldte modstand fra kirkens side. En vigtig side af den reformbevægelse, der udgik fra Cluny-klosteret, var vendt mod simoni i betydningen: den synd, lægfolk gjorde sig skyldige i, når de købslog om kirkelige embeder og institutioner. Den mest dramatiske kamp var investiturstriden, der jo drejede sig om de højeste kirkelige embeder, men også om sognekirkerne kæmpedes der. Det viser sig ikke mindst i valget af de kirkeretsregler, kanonisten Gratian samlede i midten af 12. århundrede. Det hedder her: "Lægfolk kan hverken af egen eller af biskoppelig bemyndigelse eje kirker" og et andet sted: "Kirkegrundlæggerne har ret til at drage omsorg for kirker og til rådgivning (i forvaltningen), og de kan udpege præsten. Men de har ingen ret til at sælge kirkerne eller skænke dem bort eller til at udnytte dem som deres ejendom." Gratians kollega, Rolandus, den senere pave Alexander III førte sagen videre ved at gøre forholdet mellem kirkeejer og kirke til en ret af åndelig natur, *jus spiritali annexum*, hvilket blandt andet indebar, at den ikke kunne være genstand for salg. Det er dette forhold, der med et udtryk af italiensk oprindelse kom til at hedde patronatsret. Patronen fik ret til at forsvare kirkens formue for retten, indstille en gejstlig til biskoppens valg, præsentationsret, og til, hvis han mistede sin formue, at modtage underhold af sin kirke – altsammen retigheder, der blev overladt ham af kirken som et tegn på dens taknemmelighed over stiftelsen. Endelig skulle strid om patronatsret behandles for en gejstlig domstol. Patronatsretten er reelt en indrømmelse til lægmandsindflydelsen, siger Stutz, men det karakteristiske for den er, at den er overdraget af kirken, mens egenkirkeherrens ret er baseret på hans jordbesiddelse,

altså en rent verdslig begrundelse. Derfor ville det være en ter-rænvinding for kirken at få egenkirkevæsenet erstattet med patronatet, men det var vanskeligt at gennemføre. Det viser blandt andet forholdene i England. Her havde egenkirkevæsenet været meget udbredt,² men under indflydelse af de gregorianiske reformtanker havde mange verdslige kirkeejere overdraget deres kirker til klostre og bispesæder. Men samtidig med overdragelsen betingede de sig advokaturet over kirken – formelt kun retten til at repræsentere kirken for domstolene, men reelt et grundlag for at hævde deres gamle ret til at forvalte de kirkelige besiddelser, opkræve indtægterne og indstille præster til stiftelsernes valg.³

Både lægmandspatronatet, advokaturet og inkorporationerne af kirker i klostre var egenkirkevæsenets arvegods. Den tabende part i denne udvikling var bispemagten, der på trods af alle reformer stod relativt svagere end i oldkirken. Skal man undersøge egenkirkevæsenet i et område, er det derfor ikke nok at konstatere kirkeejernes magt, også den større eller mindre indflydelse, der indrømmes biskoppen, må tages med i betragtning.

Når islandske forhold så at sige indgik som et element i Stutz' teori, er det ikke uden interesse at gennemgå, hvad der kan vides om islandske kirkeejeres rettigheder og sammenligne med det Stutz'ske billede. Stutz's eget kendskab til islandske retsforhold var formidlet af en anden tysk retshistoriker, Konrad Maurers værker. For Maurer var det et hovedpunkt at finde hjemlige forudsætninger for de islandske retsinstitutioner. Kirkernes tilknytning til gårde mente han var en fortsættelse af det gamle godedømme. Tanken finder udtryk allerede i sagalitteraturen og har en hel del for sig: den forening af religiøse og juridisk-administrative funktioner, som goderne udøvede, var ikke ukendt i kristen tid, ja, så sent som omkring 1190 må ærkebiskoppen erklære kombinationen af gejstligt embede og verds-

² H. BÖHMER, *Das Eigenkirchentum in England*, 1921.

³ J. HATSCHER, *Englische Verfassungsgeschichte*, 1913, s. 130 ff.

lig myndighed for utilstedelig og forbyde de islandske biskopper at indvie indehaverne af godedømmer til præster.⁴ Men sådanne "høvdingepæster" var kun en lille gruppe af det islandske præsteskab, og selv om også andre træk, såsom anvendelsen af ordet "ting" om et kirkeligt område – herom nærmere i forbindelse med tienden – kan vise tilbage til før-kristne tilstande, er Maurer dog vist gået for vidt i sin parallelisering. Noget af overensstemmelsen kan for eksempel skyldes, at kildegrundlaget har fået den form, vi kender det i, i 12. århundrede.⁵

Den historiske forskning i den forløbne tid – især egenkirke-studierne – kan således være en tilstrækkelig motivering for en revision af de Maurer'ske resultater. Men hertil kommer, at der er en gruppe kilder, som Maurer ikke har taget med ind i sine undersøgelser. Det er de såkaldte máldager, kontrakter for de enkelte kirker, der ved siden af lovgivningen, er hovedkilder til studiet af forholdet mellem kirken og den gård, den er bygget til, eller rettere ejeren af denne gård, kirkebonden.⁶

De lovarbejder, der er relevante i denne forbindelse, er især: Tiendeloven af 1096, Ældre Kristenret "fra bisperne Þorláks og Ketils dage" det vil sige: 1123–33 med senere tillæg⁷ og endelig

⁴ Diplomatarium Islandicum I, ed. JÓN SIGURDSSON, 1857–76, nr. 72. Jvf. nedenfor afsnit V.

⁵ Især Eyrbyggja saga er detaljeret om hedenske kultforhold. Om en lignende kritik som ovenfor af Maurers brug af ordet "höfuðhof" se A. TARANGER, Den angelsaksiske kirkes indflydelse . . .

⁶ "Kirkebonde" er valgt som en neutral betegnelse. Det dækker også kildernes hyppigste betegnelse: "den mand der bor på kirkebolstedet", mens "kirkjubóndi" er sjældnere.

⁷ Ældre Kristenret er overleveret i 10 håndskriftsredaktioner, i de to ældste sammen med den verdslige lovgivning. Alle håndskrifter er udgivet af V. FINSSEN i 3 afdelinger, hvortil der her efter Finsens princip henvises under betegnelserne Grágás I, II og III. Til Grágás I, der indeholder Kónungsbók, Gl. kgl. saml. 1157 fol., har Finsen udarbejdet en oversættelse, der anvendes her, når Kónungsbók citeres. Denne indeholder vistnok det mest oprindelige tekstgrundlag, sådan at de love, der er anbragt sidst i håndskriftet, skilt fra deres saglige sammenhæng, kan anses for at være senere tillæg. Finsen har skrevet en god introduktion "Om de

Yngre Kristenret udarbejdet af biskop Arni Þorláksson og vedtaget for Skálholt stift i 1275. Mens denne sidste udmærker sig ved detaljerede angivelser af forlæggene for de enkelte lovsteder, ved vi om indholdet af de gamle love kun, at de er blevet til efter kommissionsarbejder og forelæggelse og drøftelse på altinget. På begge stadier har bisperne haft stor indflydelse, og loven siges også at være forelagt ærkebiskop Asser i Lund, men det mest iøjnefaldende træk er dog dens nære tilknytning til verdslig lovgivning: alle overtrædelser er belagt med verdslige straffe, fra bøder til landsforvisning, og alle søgsmål sker i overensstemmelse med den almindelige retspraksis. Arnis kristenret fra 1275 er derimod et konsekvent forsøg på at indpasse de islandske kirkeforhold i kanoniske rammer med forbillede i ærkebisp Jons samtidige lovarbejder.⁷

Pligten til at opsætte en *máldag* påhvilede ifølge Ældre Kristenret bonden på kirkebolstedet, kirkebonden. Også biskopperne kunne lade fortegnelser udarbejde til bruk for stiftsjordebøger. De fleste máldager er overleveret i sidstnævnte form og vidner om, at bisperne som oftest lod deres "udgave" skrive af efter originalerne, idet man i en "bispemáldag" kan finde udtryk som: "Der er blevet holdt gudstjeneste fra Mel hos os" – ligesom begge typer bærer præg af successiv tilblivelse.⁸ Indholdet i máldagerne varierer noget. Man vil altid finde navnet på stedet, hvor kirken ligger, og i reglen de helgener, den er viet til. Derefter følger oplysninger om kirkegodset, jorde, besætning o.l., så opregnes inventaret, hvor mange gejstlige, der skal betjene den, hvor mange messer der skal holdes, hvilke dage

---

islandske love i fristatstiden" i Årbøger for nordisk Oldkyndighed 1873, men flere problemer, blandt andet om forholdet mellem håndskrifterne til kristenretten, kan ikke siges at være løst.

⁸ Yngre Kristenret er udgivet i Norges gamle Love V.

⁹ Om máldager se JÓN SIGURDSSON i Dipl. Isl., I s. 466 f., hvor der er indsat en faksimile af den eneste originale kirkemáldag, som nu findes, nemlig for Reykjavolt, hvor bl.a. Snorre har været bonde. Endvidere G. CEDERSCHIÖLD, Studier öfver islandska kyrkomáldagar, Årb. for nord. Oldk., 1887.

eller nætter kirken skal oplyses, og endelig kan der være særlige stipulationer om ansvaret for kirkegodset. Derimod er det sjældent opgivet, hvem der har opsat máldagen eller hvem der har skænket kirkegodset og der er ingen form for datering. Kun i enkelte tilfælde kan man nå til en omtrentlig tidsfæstelse ved personalhistoriske kriterier eller ved slutning ud fra den kontekst, máldagen er overleveret i. Ialt henfører *Diplomatarium Islandicum*s udgivere máldager for 81 kirker til det 12. og 13. århundrede. Ifølge en meddelelse i en bispesaga skulle der i begyndelsen af 13. århundrede have været ca. 220 kirker på øen.¹⁰

Máldagernes retsgyldighed er et problem, der kræver særlig behandling og for så vidt vedrører afhandlingens hovedemne, som det er oplysende for forholdet mellem kirkebonde og biskop. Inden det tages op, skal det slås fast, at máldagerne må betragtes som fortolkninger af loven – Ældre Kristenret – præget af forholdene ved deres tilblivelse: tiden, stedet, kirkebonden – og meget ofte biskoppen. De siger noget om de praktiske muligheder for opfyldelse af lovens bud. Spændingen mellem de to kildegrupper skal her søges udnyttet på den måde, at emnet deles i sine saglige bestanddele, det vil sige, at efter behandlingen af máldagernes retsgrundlag vil følge eet afsnit om kirkebondens forhold til kirkebygningen, kirkegodset og de kirkelige indtægter og eet om betjeningen af kirken. For hvert af disse punkter skal dels Ældre Kristenrets udsagn, dels máldagernes fremstilles, hvorefter eventuelle forskelle skal søges forklaret, eventuelt ved hjælp af andre kilder. Her kan især bispesagaerne og *Sturlungasaga*, der behandler perioden politisk og personalhistorisk, undertiden give værdifulde bidrag. Når så billedet af det islandske egenkirkevæsen er tegnet, skal de forsøg, der vides at være gjort for at reformere Islands kirke efter kanoniske retningslinier, behandles, og deres resultater vurderes. Der vil da

¹⁰ Pálls saga kap. 11. *Byskupa Sögur* I, 1858, s. 136. Hvilke kirker kan måske ses af en liste fra 16. århundrede, der menes at bygge på den, biskop Páll lod udarbejde ifl. O. LÁRUSSON i *Skírnir* 1925.

blive lejlighed til at se de islandske forhold i jævnførelse med de europæiske, blandt andet om det lykkedes at få egenkirkevæsenet erstattet med patronatsforholdet.

II

Da Ældre Kristenret blev til var der to bispedømmer i Island. Det ældste omfattede Vest-, Syd- og Østfjordingen og havde sit sæde i Skálholt, det andet, for Nordfjordingen, hørte til i Hólar. Bispernes kompetence blev fastsat i kristenretten og omfattede retten til at indvie præster og kirker, konfirmere børn og tage folk til skrifte på årlige visitatsrejser. Biskoppen bestemte, hvilke kirker der havde begravelsesret og hvor stort tiendeområde hver kirke skulle have. En fjerdedel af tienden tilkom stiftets biskop, men han kunne fortabe sin ret til den, hvis han ikke overholdt sine pligter.¹ Loven fastsætter kun de ydre rammer for biskoppens virke og kommer ikke ind på hans åndelige funktioner – bodsdisciplinen behandles ikke i kristenretten –, men det er karakteristisk, at hvor det gælder praktiske forhold er hans myndighed omhyggeligt begrænset. I tidens løb udvides den, men stadig sker det i love, der hindrer vilkårlighed, hvilket der vil blive lejlighed til at vise på flere områder i det følgende. I første instans skal fænomenet belyses ud fra forskellige bestemmelser om máldagernes retsgrundlag.

Ordet máldag betyder egentlig kontrakt eller aftale og bruges især om gaveaftaler, hvorfra det går over til at betegne retsdokumentet om en gave. Det hedder i Ældre Kristenret, at den, der har værgemål for kirkegodset (det vil sige kirkebonden, som det skal vises i forbindelse med kirkegodsets forhold), skal opføre gaver til kirken – hvad enten de stammer fra ham selv eller andre – på en liste og “den máldag skal han lyse på lovbjerg (på altinget) eller i lovretten eller på vårtinget . . .” og desuden

¹ Grágás I s. 19, Um byscopa. Bestemmelsen om, at biskoppen kan forskertse sin ret til andel i tienden findes kun i 3 håndskrifter, se Grágás II s. 22.

skal han oplæse máldagen een gang om året hjemme ved kirken.² Denne lov får et betydningsfuldt supplement i følgende bestemmelse fra tillægget til Ældre Kristenret: "Når folk lægger gods til kirker i samråd med biskopper og med arvingers samtykke, skal det gælde lige så fast som hvis det er sanktioneret i lovretten, og der er samme straf, hvis aftalen brydes, og samme ret til at kræve det udleveret. Det er tilladt *biskopper*, når de gør (kirkers) rettigheder i folks jorder op, (*gera máldaga ilond manna*"), at *de ikke skal lade dem lyse på lovbjerget*, hvis de ikke vil. Men på tingbakken (=det lokale ting) skal de fremsige dem . . . med to vidner foråret efter."³ Ifølge tillægget kunne biskoppens autoritet erstatte den retskraft, som forelæggelsen for altingets lovgivende forsamling, lovretten, gav. End ikke den offentlige bekendtgørelse fra lovbjerget, kun fra underinstansen, vårtinget, behøvede han. I den ene af de citerede love ligger alt initiativ og al myndighed hos kirkebonde og verdslige juridiske institutioner, i den anden, senere, hjemles der biskoppen en lige så stor beføjelse. Hvilken af de to love er blevet fulgt? Har bisperne kunne bruge den magt, de har fået? Her er det så heldigt, at man i Island har selve retsdokumenterne – og at flere af dem giver oplysninger om grundlaget for deres retsmyndighed.

6 máldager melder om lovrettens virksomhed. I Álptamýr kirkes máldag, sat til 1211, hedder det, efter at der een gang er gjort rede for, hvorledes kirken skal betjenes, at der "nu" er truffet ny bestemmelse derom: "En sia maldage er nu hafþr i logretto. prestr oc diacn skal vera heimilis fastr a Altamyre . . ." Kun denne del er lovretbehandlingen hjemlet for, men der er selvfølgelig intet i vejen for, at resten tidligere har været forelagt. Mere indviklet er Rauðalæk kirkes máldag. Her følger opregningen af kirkens strandrettigheder (ret til jagt og strandingsgods på visse kyststrækninger) som det sidste punkt, skønt

² Grágás I s. 15.

³ Grágás I s. 216 (Kónungsbók kap. 268).

det tidligere er meddelt "Om kirkeejendommens fjerde er der intet bestemt, fordi de alene tidligere har været i lovretten. Men hertil kommer de (strandrettigheder ud over de tidligere) som følger Langanes". De rettigheder, som opregnes i det sidste afsnit er så muligvis identiske med dem, der før har været for lovretten, føjet til en senere redaktion af máldagen. Grunden til, at de er udeladt i første omgang synes at være, at denne tekst skulle forelægges lovretten, og det derfor var unødvendigt at medtage de tidligere forelagte strandrettigheder. Hvis der ikke havde været dette særlige forhold, havde vi måske intet hørt om retsgrundlaget for denne máldag, og man må derfor regne med, at en máldag godt kan have været forelagt lovretten, selv om den, som tilfældet er med den langt overvejende del af dem, ikke meddeler noget derom.⁴

Interessant er det, at to klostermáldager er overleveret i den form, de har været forelagt lovretten i. Det drejer sig om nonneklosteret i Kirkjubær, hvis besiddelser og indtægtsrettigheder er gjort op, vistnok engang i årene 1216–18. Her slutter brevet: "Denne máldag var for lovretten sommeren efter at myndigheden over klosteret blev tildømt biskoppen i Skálholt, og disse godsbesiddelser, og siden er der kaldt vidner derpå."⁵ Muligvis skyldes denne procedure, at máldagen er fremkaldt af en domskendelse, men også blandt et andet klostres, Videys, máldager er der en, der bærer vidnesbyrd om altingets medvirken ved dens tilblivelse: "Sa maldage var giorr a *alþinge at raðe Magnus biskops*. en Snorre Sturluson hafðe uppe j logrettu oc nefnde vatta." Máldagen er opsat på altinget efter biskoppens råd, men fremført i lovretten af Snorre Sturluson i hans egenskab af lovsigemand, hvem det påhvilede at lede lovrettens forhandlinger. Bestemmelsen går ud på en pålæggelse af en osteafgift fra et

⁴ Álptamyri, Dipl. Isl. I nr. 97, Rauðalæk ibid. nr. 44.

⁵ Ibid. nr. 99: "Þessi maldagi var hafðr j logrettu næsta sumar eptir. er staðar forrædin voru dæmd biskupi þeim er j skalahollt er. oc þessa fiarlutar oc vottar at nefndir siðan."

vist område og sandsynligvis har Jón Sigurðsson, *Diplomatarium Islandicum*s udgiver, ret i, at det er fordi det drejer sig om en ny almindelig afgift, at den har været for lovretten.⁶

De to yngste eksempler på, at máldager er forelagt lovretten, gælder kirkerne i Holt og Odda. Disse kirker var som flere andre stridspunkter mellem biskop Árni Þorláksson og de slægter, som før havde stået for dem. Biskoppen fik på altinget til dømt rådigheden over de pågældende kirkeejendomme og Holts og Oddas máldager viser, at dommen blev fulgt op af en lysning i lovretten. Som med de to klostermáldager ser det ud til at dreje sig om særlige situationer.⁷

I den store sag om kirkeejendommene i 1270 anvendte biskop Árni altså selv de almindelige verdslige retsmidler, men i hans kristenret af 1275 findes ingen tilkendegivelse af kirkebondens pligt til at forelægge ændringer i hans kirkes formueforhold til sanktion i lovretten. Ligesom biskoppen står for alle kirker og deres gods, skal alle retssager desangående i overensstemmelse med kanonisk ret og med den nyligt udarbejdede Jóns kristenret i Norge føres for det gejstlige forum. Både gejstlige og lægfolk skal, når det gælder kirkegods, have deres sag på dømt af biskoppen eller hans ombudsmand.⁸

Biskoppens medvirken ved en máldags udarbejdelse nævnes i adskillige tilfælde, men som oftest kun på et enkelt område: begravelsesrettens omfang, tiendedistriktet eller antallet af gejstlige ved kirken. Dog hedder det i den ældste máldag, der findes:

⁶ Ibid. nr. 124.

⁷ Dipl. Isl. II nr. 33 og 34. Om retssagen: Árna byskups saga, *Byscupa Sögur* I s. 685.

⁸ *Yngre Kristenret* kap. 41. Her opregnes blandt de sager, der hører under kirkelig jurisdiktion, kirkelige privilegier: "al kirke frelsi er hon a j ser oc utan sik j monnom ok eignom" og simoni: "ok þar sem selldir verða eða keyptir andligir hetir skal um öll þessi mal ok þau fleiri sem skipat eru i kristnum rétti hvartveggja veriandi ok sækjandi med vitnum sinum ok gognum koma til byskups urskurdar eda hans umbods mannz." Altså i alle sager vedrørende kristenretten skal begge parter have deres sag på dømt af den kirkelige myndighed.

“Tanne og Hallfrid lagde halvdelen af jorden i Bakke til det herberg, der er der, *i samråd med biskop Gizur (1082–1118) og med arvingernes tilladelse*”, ord til andet lovens forudsætning for, at en gave kunne være gyldig uden lovrettens godkendelse – uden at der er nogen sikkerhed for, at denne máldag ikke har været forelagt. Og máldagen er ældre end loven!⁹

I ganske enkelte tilfælde står biskoppen som ophavsmand til hele máldagen. Klarest træder dette frem i 3 fra biskop Sigvard Pettmarssons tid, fra årene 1257–58. Henvisningen er nogenlunde ens, i den udførligste lyder den: “Denne máldag opsatte biskop Sigvard, da han viede kirken to nætter efter Bartolomæus messe, og den bør overholdes af alle de gårde, der ligger under den, hvis der ikke kommer særlige forhindringer i vejen.”¹⁰ Muligvis kan man betragte denne sidste formaning til overholdelse som et udtryk for, at bestemmelsens gyldighed hviler på biskoppens autoritet, og at dette har fremkaldt understregningen af pligten til at overholde den, hvilket måske ikke havde været nødvendigt, hvis de var godkendt af lovretten. Der er en vis rimelighed for, at der her er tale om et kirkeligt initiativ uden støtte fra den verdslige myndighed. Endelig skal i denne forbindelse nævnes Gaulverjabærs máldag fra ca. 1220. I slutningen af denne meddeles nemlig følgende: “Þessum maldag helt eyiolfr upp þa er hann bio j þo. oc reiddi þa af hondum sem þeir giordu sin a milli þeir Þorlacr biscup hinn helgi oc gunnar prestr.” Fortolkningen er ikke ganske sikker, men det synes dog givet, at den máldag, som Eyjólfur har overholdt, er resultatet af en overenskomst mellem biskop Þorlákr Þórhallsson og præsten Gunnar, denne sidste sandsynligvis som kirkebonde og ikke som præst.¹¹ Et sådant samarbejde mellem kirkebonde og biskop er også hjemlet andetsteds¹² og er en naturlig følge af kristenret-

⁹ Dipl. Isl. I nr. 24.

¹⁰ Ibid. nr. 148, 147 og 149 hører til samme gruppe.

¹¹ Ibid. nr. 103.

¹² Se nedenfor i afsnit III.

tens påbud om biskoppens godkendelse af doteringen og hans ret til at fastsætte kirkens tiendeområde, men hvorvidt det har fundet sted i andre tilfælde end i dem, hvor biskoppens deltagelse udtrykkelig er omtalt, og om det har haft nogen indflydelse på máldagens forelæggelse for lovretten, kan ikke med sikkerhed afgøres.

Konklusionen af máldagernes udsagn om deres tiblivelse må blive følgende: De tydeligste eksempler på retsgyldighed ved forelæggelser for lovretten var Álptamýr og Raudalæk, sat til henholdsvis 1211 og 1179, og de var affattet på en måde, der kunne tyde på, at denne fremgangsmåde var normal. Et næsten entydigt eksempel på en "bispeautoriseret" máldag er den citerede fra biskop Sigvards tid og to andre, der ligner den meget. Denne lighed gør det vanskeligt at opfatte det som noget normalt, at biskoppen af egen magtfuldkommenhed gjorde en máldags bestemmelser gyldige. De øvrige gennemgåede nævnte både biskoppelig medvirken og forelæggelse for lovretten, men synes alle udsprunget af specielle situationer. Hvis man kan konkludere på grundlag af dette meget spinkle materiale, må det blive, at tillægsbestemmelsen, der muliggjorde en omgåelse af den verdslige garant for retsaftaler, lovretten, ikke har været stærkt benyttet, at máldagerne ikke viser megen tilslutning til denne bestemmelses videre perspektiv: en udskillelse af forholdet mellem kirkebonde og kirke – for det er jo egentlig dette, máldagerne regulerer – fra den verdslige jurisdiktion, så det blev et rent kirkeligt anliggende, en *jus spirituali annexum*, som parolen lød i den internationale kirke fra sidste halvdel af 12. århundrede. Først i Árnis kristenret finder man fuld islandsk tilslutning til denne tanke.

III

Nyopførelse af kirker er ikke behandlet i loven, kun genopbygning og flytning efter naturkatastrofer. Ellers er hovedreg-

len: "Hver kirke skal stå, hvor den er indviet."¹ Men er ulykken sket, er det biskoppen, der skal fastlægge arbejdet: "Dersom en kirke brænder eller beskadiges, så det er nødvendigt at bygge en ny, da skal man der bygge kirken, hvor biskoppen vil, og så stor som han vil, og kalde det kirke, som han vil." Denne beføjelse for biskoppen er ganske i overensstemmelse med kanonisk ret,² men den begrænses i den islandske kristenret af, at det omhyggeligt tilkendegives, hvem der skal påtage sig genopbygningen: "Jordejeren er pligtig til at lade kirken opføre på sin gård, hvo der end tidligere har ladet kirken bygge der . . ." Altså pligten er knyttet sammen med jordbesiddelsen, hvilket yderligere er bekræftet i følgende passage: "Hvis en leilænding (fæster) bor på kirkebolet og kirken forfalder, så der ikke kan holdes gudstjeneste i den, da skal han sende bud til jordejeren om at komme og sætte kirken i stand" og kan han ikke få fat på ham, skal han selv sørge for reparationen på jordejerens bekostning. Et lignende krav på hjælp fra jordejeren havde leilændingen, når det gjaldt de almindelige bygninger til gården.³

Ansvar for, at der ikke sker skade på den hellige bygning på grund af uforsvarlig omgang med ild, påhviler ifølge loven præsten og bonden på kirkebolstedet. Disse to må bære ild til kirke og tænde kerte og ringe med klokken eller de kan anmode andre om det. Sker der skade, kan disse sidste fritages for ansvar, men hvis nogen uden opfordring fra præst eller bonde bringer ild til kirken, har han selv ansvar med erstatningspligt for eventuelle skader. Præsten og bonden intager således en særstilling. For præstens vedkommende skyldes den vel, at lystænding og klokkeringning hørte til hans embede, mens bondens stilling kan forklares ud fra to muligheder: enten ejer han går-

---

¹ Grágás I s. 12 f.

² For eksempel i canon 44, causa XVI, questio I: "Cuicumque voluerit in sua proprietate ecclesiam ædificare et consensum et voluntatem episcopi habuerit, in cuius parochia est, licitum sit."

³ Leiglendinga þattr, Grágás I s. 135-39.

den, kirken hører til, og ansvaret for disse skader er kun en del af hans pligt som jordejer til at bevare kirken. Eller også bor han der som leilænding – så kan dette ansvar sidestilles med, hvad der i “Leiglendinga þattr” fastslås om lejerens pligt til erstatning af de skader på bygninger, der er fremkaldt ved hans ufor-sigtighed. I begge tilfælde er da forholdet til jorden det afgø- rende.⁴

Det samlede indtryk af den islandske kristenrets bestemmelser om kirkebygningen er en sikring af kirkernes bevarelse for deres formål, og at ansvaret derfor hænger sammen med ejendomsretten til “Grund und Boden”. Dette er rent egenkirkeligt, men vel at mærke i den regulerede form, som også kendes fra de karolingiske kirkeretsregler, der hindrede fuldstændig vilkårlighed fra egenkirkeherrerens side.⁵

Dette indtryk bekræftes i de få máldager, der meddeler noget om kirkebygningen. For eksempel hedder det om kirken i Hiörsey, at den mand, der bor der, skal have ansvaret for denne kirke og for alt dens gods, at det ikke ødelægges, og rejse en anden kirke, hvis der sker denne noget. Han skal stå inde for kirken i et og alt.⁶ Omfanget af forpligtelsen behøver ikke at være fastlagt i máldagen: “Den mand, der bor i Skard, har ansvar for kirken i det omfang, biskoppen ønsker”.⁷ Den glose, der bruges her, “ábyrgja”, betyder ansvarlighed forbundet med erstatningspligt, og dette er det eneste indhold, máldagerne lægger i forholdet til kirkebygningen; om det betegner mere eller mindre end den i loven hjemlede pligt til genopbygning, kan ikke ses af den almindelige udtryksform, der vel åbnede mulighed for en tolkning i en af de to parters favør – for Skards ved-

⁴ Ibid.

⁵ Se ovenfor afsnit I.

⁶ Dipl. Isl. I 79: “Sa maþr er byr i hiorsey han scal *abyrgiasc* kirkio þessa. er helgop er inom sæla thorlace biscope. oc fe hennar allt. at þat spille sc at engo. oc reisa apra kirkio slicca, ef þesse verþr nackvat. abyrgesc kirkio þessa at ollo.”

⁷ Dipl. Isl. I nr. 95.

kommende er sagen dog afgjort på forhånd ved, at biskoppen fuldstændig frit kan bestemme ansvarets omfang. Når ansvaret pålægges "ham, der bor der", må det hænge sammen med kirkenes forbindelse med den pågældende gård, men der siges intet om forbindelsens karakter. Et enkelt sted findes dog en anden udtryksform: "Den mand, der varetager kirkegodset" – eller: "har kirkegodset under værgemål" – skal have ansvar for kirken og hele dens udstyr i tilfælde af brand og enhver skade."⁸ Her dukker tilsyneladende en ny person op, kirkegodsets varetager, der ikke er omtalt i kirkeretten i forbindelse med kirkebygningen. Hvorfor er dette udtryk anvendt i denne máldag i stedet for det almindelige "han, der bor der" eller lovens "jordejeren"? Svaret ligger i selve máldagens meddelelse om kirkegodsets omfang, hvori det hedder at "Brand Þórarinsson skænker kirken i Húsafell Husafells land oc annat land er þar fylgir" – det vil sige, at hele den pågældende gård er skænket kirken, og at bonden på gården ikke kan kaldes ejer, men kun forvalter eller bestyrer. Også i dette tilfælde er der således sammenhæng mellem ansvaret for kirken og jorden, men en nøjere forståelse af denne sammenhængs karakter fordrer en undersøgelse af kirkegodsets forhold.

Ifølge kristenretten var det en betingelse for, at biskoppen kunne indvie en kirke, at han anså den for tilstrækkeligt forsynet med gods til dens underhold. Også her var det jordejeren, pligten påhvilede: "Jordejeren skal lægge gods til kirken, så at biskoppen vil indvie den af den grund. Derpå skal biskoppen komme og indvie kirken."⁹ Denne bestemmelse har en pendant i kanonisk ret,¹⁰ og også det islandske ord for dette gods, "heiman-

⁸ Ibid. nr. 37.

⁹ Grágás I s. 14: "Landeigandi a at leggja fe til kirkjo sva at byskop vili vigia kirkio fyrir þeim sökum. þa scal byskop til fara at vigia þa kirkio."

¹⁰ For eksempel: "Hoc tamen unusquisque episcoporum meminerit, ut non prius dedicet ecclesiam, nisi ante dotem basilicae et obsequium ipsius per donationem cartulae confirmatum accipiat." Canon I, causa I, questio II.

fylgja”=medgift svarer til den internationale terminus “dos” i indhold. En episode i Biskop Þorláks saga viser, hvordan en dotering kunne gå for sig i praksis. Högni Þormóðarson i Bær har bygget en kirke, men har svært ved at komme overens med biskoppen om flere spørgsmål vedrørende kirkegodset. Til sidst lykkes det dog: “Der var tilkaldt de mest erfarne mænd til forhandling om doteringen (heimanfylgja kirkjunnar) og betalingen for gudstjenester (tíðaoifr presti). Biskoppen sagde, at det var mere vigtigt, at store og indflydelsesrige mænd, der før havde været kirkens modstandere, blev dens venner, skønt Högni anmodede om, at kirken snarere fik fjernereliggende jord end hjemmejord, når den blot fik gods til det fulde beløb . . . Biskoppen viede da kirken med den máldage, som han og Högni var blevet enige om.”¹¹

Loven foreskrev intet om doteringens omfang og art, og af citatet fra bispesagaen kan man se, at kirkebonden ikke behøvede at skænke noget af hjemmejorden, men kunne vælge andre besiddelser, måske ikke engang jord, når han doterede kirken. Det er derfor vanskeligt i de bevarede máldager at skelne mellem det kirkegods, der stammer fra doteringen, det, der er skænket af kirkebonden senere, og det, der er givet kirken af andre end kirkebonden, så meget mere som der sjældent er oplysninger om giverne og tidspunktet for overdragelsen. Visse slutninger kan dog drages. Af de 87 egentlige kirkemáldager, som *Diplomatarium Islandicum* henfører til tiden mellem 1100 og 1300, hjemler de 52 kirkerne ret til andele i kirkebolene, deraf de 24 til hele gården. De resterende 35 har enten jordejendomme andetsteds eller ikke angivne besiddelser, som i dette eksempel: “Mariakirken i Rauðamel har 10 hundreder i jord eller i levende kvæg.”¹² Besiddelserne i hjemmejorden må naturligvis stamme fra kirkebonden, men det kan ikke afgøres, om de er

¹¹ Byscupa Sögur I, 1858, s. 287. “Gods til det fulde beløb” gengiver islandsk “fulla penga at fjartali”.

¹² Dipl. Isl. II nr. 44.

skænket ved doteringen eller som senere gaver til kirken. I de 5 tilfælde af de 87, der er flere máldager for samme kirke, kan man konstatere en udvidelse af godsmængden, i eet tilfælde, kirken i Undir Raune, fra halvdelen til hele hjemmebolet.¹³ Men en dotering kan godt omfatte hele gården. Den máldag, der bærer mest præg af at være stiftelsesbrevet, hjemler denne besiddelse: "Dette er máldagen for kirken i Stafaholt, således som præsten Steini Þorvaþsson opsatte den. Han gav til kirken al hjemmejorden og 20 køer, 100 får . . ." I slutningen af brevet opremses igen nogle jordejendomme, der må stamme fra senere gaver.

Besiddelser i hjemmejorden må som sagt stamme fra kirkebonden og være givet enten ved doteringen eller som senere gaver. De kirker, der ikke havde nogen andel i kirkebolets jord, har vel også fået en del af deres ejendomme fra kirkebonden, i hvert fald hvad hans doteringspligt pålagde ham at overlade kirken. Alt i alt må en væsentlig del af kirkegodset stamme fra kirkebønderne. At der dog også var andre, viser en passus i Álptamýrs máldag: I Álptamýr skal præsten i hver messe mindes de mennesker, "der har lagt deres rigdom til den kirke", hvorefter de opregnes. Såvidt de kan identificeres, har ingen af dem været kirkebonde ved Álptamýr.¹⁴

Den del af kirkegodset, der ikke stammede fra doteringen, var skænket som frivillige gaver. De meget stramme arveregler i Grágás forhindrede folk i at disponere over deres ejendom uden arvingernes samtykke.¹⁵ Betænkning af kirker uden dette samtykke kunne ifølge Grágás kristenret kun ske i form af sjælegaver, der ikke måtte omfatte mere end 1/10 af godset, sva-

¹³ Undir Hrauni, Dipl. Isl. I nr. 26 og 67. De øvrige er: Melar, nr. 61 og 114, Reykjaholt (bevaret i original, men af Jón Sigurðsson delt op efter sine bestanddele) nr. 68, 94 og 120 Skarð 150 og II 49 og endelig Þerney Dipl. Isl. I nr. 111 og II nr. 20.

¹⁴ Dipl. Isl. nr. 97.

¹⁵ Ordregister til Grágás III, artiklerne arfr og tiund, og K. MAURER, Ueber den Hauptzehnt.

rende til den såkaldte stortiende, "tiund hin meiri". Også denne var i reglen frivillig og måtte omfatte $\frac{1}{10}$ af ens formue, men iøvrigt er de nærmere omstændigheder ved den ret ukendte. Den er hjemlet i bestemmelser i tiendelovens tillæg og i arveafsnittet af Grágás, begge steder betegnet som ny lov (nýmæli) og muligvis er den fra kirkens side blevet anvendt som en kile ind i de gamle forestillinger, idet den kunne udredes een gang i en mands liv *uden* arvingernes samtykke. Kravet om helt fri testationsret finder man i Island først stillet i den yngre kristenret, der i overensstemmelse med det norske forbillede, Jons kristenret, påbyder, at en mands sidste vilje skal gælde som lov, og hvis arvingerne ikke opfylder den, skal biskoppen forhindre dem i at nyde frugterne af det gods, de har taget efter den afdøde.¹⁶

Når den frie testationsret først bliver opstillet som krav i slutningen af det 13. århundrede og der ikke findes noget konkret eksempel på stortiendens anvendelse, må man antage, at de store gaver, i jorde, græsningsrettigheder, strandrettigheder o.a., der i det 12. og 13. århundrede blev overdraget de islandske kirker som regel er skænket med arvingernes samtykke.

Godsets tilhørsforhold til kirken fik retslig garanti ved – som det tidligere er omtalt i forbindelse med máldagens retsgrundlag – at offentliggøres i lovretten eller ved en godkendelse af biskoppen.

Hvilke beføjelser havde nu kirkebonden over for dette gods? Loven hjemler ingen direkte rettigheder, men påbyder, at kirkegodset ikke må afhændes eller forringes. Bestemmelsen har mange paralleller,¹⁷ her er den særlig detaljeret: "Hvis en mand tager det gods, der er lagt til en kirke, eller bruger det som be-

¹⁶ Norges gamle Love V s. 27.

¹⁷ Forbudet mod såkaldt alienation omfatter i kanonisk ret enhver forandring i kirkelig ejendom ved salg, gave eller bytte – til eksempel i can. 5, 9 X de reb. eccl. alien. III, 13. – altså omtrent samme indhold som i Grágás bestemmelse derom.

talingsmiddel eller giver det væk eller afhænder det ved salg, da gælder det landsforvisning for den, der sælger, såvel som for den, der køber mod bedre vidende, og han, der har værgemål for kirken, kan anlægge sag, hvis han vil, men ellers hvem der vil. Men hvis den mand, der har værgemål, fjerner gods fra den eller han, som har givet det, gælder det landsforvisning *for dem som for andre mænd . . .*” Der er to ting det er værd at notere i dette lovsted: Kirkens interesser repræsenteres af en “værge”, og man finder det nødvendigt at indskærpe, at denne så lidt som giveren af godset har særlige rettigheder over det. For giverens vedkommende kan man forklare det ud fra den almindelige retsopfattelse, ifølge hvilken enhver gave hjemlede krav på modydelse, og hvis denne udeblev, kunne gaven tages tilbage.¹⁸ Men hvem er den værge, der tales om? Det mærkelige er, at det intetsteds er direkte oplyst, men ved hjælp af et par andre lovsteder kan han måske indkredsnes. I en bestemmelse om, at godset ikke engang må fjernes, hvis kirkens funktioner ophører, hedder det: “Godset kan ikke tages fra kirken, skønt der ikke mere holdes gudstjeneste der, medmindre biskoppen, jordejeren og han, der gav det, eller hans arvinger tillader der.”¹⁹ At biskoppen var med til at træffe beslutninger om kirkegodset, må være en følge af hans opsyn med kirkerne. Giverne og deres arvingers ret kan forklares som i det forrige tilfælde: de har givet deres gaver med den klausul, at de kom netop denne kirke til gode, og når den bortfaldt, vendte vel deres ret over ejendommen tilbage til dem. Jordejeren må endelig være den, der i dette tilfælde opfylder værgens funktioner. Et tredje lovsted kan tjene til yderligere oplysning. Ifølge det påhvilede det den, der boede på kirkebolstedet at sørge for, at kirkegodset ikke for-

---

¹⁸ Grágás I s. 15. Om gaver f.eks. i K. 127: Dersom nogen giver en anden, hvem han hverken har at gengælde tjenester eller gaver, 12 ører eller mere, og gaven ikke bliver for det halve vederlagt, er giveren berettiget til at forlange gaven tilbage.

¹⁹ Grágás I s. 20.

ringedes; skete det, skulle han erstatte skaden efter 5 bønders vurdering. Forbedringer, på den anden side, betragtedes som en gave til kirken og kunne ikke berettige til skadesløsholdelse.²⁰ På grundlag af disse bestemmelser, der støttes af andre, hvor betegnelserne "jordejer", "kirkebonde" og "væрге" bruges i flæng, kan man sammenfatte kirkerettens bestemmelser om kirkebondens forhold til kirkegodset på følgende måde: Kirkebonden havde, hvad enten han eller kirken ejede jorden på kirkebolstedet, ansvar for, at der ikke skete en "alienation" af kirkens gods, og at det ikke forringedes. Ansvarret indebar, at han i påkommende tilfælde skulle sagsøge for godset for den verdslige domstol, således at han var kirkens repræsentant for retten. Disse funktioner sammenfattedes i udtrykket "værgemål". Udtrykket leder også i sin islandske form, "varðveizla", tanken hen på formynderskabet i verdslig ret, og en undersøgelse af dette begrebs indhold kan kaste lys over kirkegodsets forhold.

En væрге skulle underholde den umyndige frit og bære ansvar for at kapitalen ikke forringedes, hvilket indebar, at han skulle føre den umyndiges sag for retten. Til gengæld nød han udbyttet af godset.²¹

Det retslige værn hørte som allerede omtalt til den kirkelige værges opgaver. Udover forsvaret af kirkegodset, kan det nævnes, at det var værgen, der havde pligt til at opsætte måldager over kirkens besiddelser og skulle sagsøge for tilbageholdelse af kirkens tiendeandel og for forseelser mod kirken såsom begravelse af lig, der på grund af kirkeligt band ikke måtte begraves.²² At kirken havde en lægmand som varetager af sine inter-

²⁰ Denne bestemmelse findes kun i tillægget til den gamle kristenret, Grágás I s. 266 og II s. 60, sidstnævnte sted betegnet som ny lov ved tegnet "N".

²¹ Ordregister til Grágás III, artikel fjárvarðveizla med henvisning til lovsteder.

²² Grágás I s. 218 og II s. 59 behandler begravelse af bandlyste og bestemmer, at kirkens væрге skal sagsøge for forseelsen: "Varðveizlo maðr kirkio a söc . . ." I tiendeloven, Grágás I s. 210: "Boande sa er a kirkio bø þeim byr er tiundenne er til scipit. hann er réttir heimtande oc sökiande oc seliande þeirrar sacar ef hann vill."

esser var som tidligere nævnt ganske almindeligt, da ingen gejstlige måtte procedere for verdslige domstole. Men "advocatus ecclesiae"-institutionen var alligevel genstand for en vis mistro i den officielle kirke, fordi den i egenkirkeprægede områder kunne være et led i lægfolks herredømme over kirken. Skal forholdene på Island karakteriseres, må man derfor undersøge, om der var andre lighedspunkter end det retslige værn mellem en formynder og en kirkebondes stilling.

Det er tidligere nævnt, at kirkebonden var forpligtet til at sørge for vedligeholdelsen af kirkebygningen, og senere skal der gøres rede for hans pligt til at sikre kirkens funktion ved at ansætte en præst, skaffe lys o.a. Dette kan vel sidestilles med formynderens pligt til at skaffe myndlingen frit underhold. Tilbage står, om kirkebonden så også havde ret til at nyde udbyttet af kirkegodset. Der er ingen direkte hjemmel for det i kristenretten, men der er tegn på at det har været en given sag og derfor ikke er nævnt. Det hedder ofte i måldager efter listen over kirkegodset: "Su er afvinna þessa fiar at syngia", hvorefter antallet af messer opregnes eller omfanget af betjeningen og udgifterne til den. "Afvinna" betyder ydelse og må her betegne at udgifterne til præst, oplysning af kirken og hvad der ellers kan være nævnt, er forpligtelser på kirkegodset, som forvalteren af godset skal opfylde. Men der gives ingen regler for dispositionen over, hvad godset måtte indbringe derudover.

Ud fra lovens værgemålsbegreb kan man vel med nogenlunde sikkerhed sammenfatte kirkebondens ret over for kirkens gods som *en myndighed* indeholdende brugsret, men begrænset af pligten til at vedligeholde de kirkelige funktioner, *en ret* til at optræde som dens repræsentant for retten, *en rådighed*, der indskrænkes af lovforbudet mod alienation og forringelse. Hvordan bliver nu denne ret fortolket, når den enkelte kirkes forhold ordnes i en måldag?

I de fleste tilfælde er der ingen særlige stipulationer om forholdet til kirkegodset. Men nogle oplysninger kan dog hentes.

For Saurbær kirke er påbudet om, at værgen ikke har særlig ret til at disponere over godset gentaget: "Således er det bestemt med hensyn til den jord, som her er opregnet, at ingen må fjerne noget derfra uden at pådrage sig strafansvar, hvem der end er væрге for kirken."²³ Værgemålet er ikke en given sag her, siden nogle værger kan føle sig friere stillet end andre. Sandsynligvis hænger det sammen med, at kirken i Saurbær ejer al hjemmejorden, og at dette kan danne basis for et krav om kirkeleg, det vil sige biskoppelig deltagelse i administrationen.

Et sted forekommer bestemmelsen at stå i direkte modsætning til lovens ord: "Dette er kirkemåldagen i Vatn, at der dertil ligger: Sandey, fuldstændigt, og 12 hundreder alen i jorden i Vatn og Hagavík, og denne jord skal ikke sælges undtagen med alle rettigheder (der er knyttet til den, og) med tilladelse af biskoppen i Skálholt."²⁴ Forklaringen på, at kirkejord kan sælges i dette tilfælde, må sikkert søges i, at kirken i Vatn kun ejede en del af gården, den var bygget til, og det derfor ikke kunne hindres, at gården skiftede ejer, men at man så ville sikre sig, at kirkens formuemasse, både i jorder og andre rettigheder, forblev uformindsket. Til gunst for denne tolkning taler en anden måldag, der opregner gården Dögurðarnes' rettigheder.²⁵ Som de to første punkter angives gårdens egne, som det tredje og fjerde dem, som kirken til gården ejer, hvorefter det erklæres: "Med disse punkter har Dögurðarnes både været købt og solgt efter Sturla Þórðarsons udsagn . . ." Også her er der tale om en kirke med små andele i hjemmejorden.

Kun biskoppen kunne ligefrem ændre værdien af en kirkes ejendom; men at forbudet mod alienation kunne opfattes temmelig elastisk, viser en måldag fra Reykhólar fra ca. 1274, hvori det omtales at kirken før har haft Eyolfsey, men at Snorre Narvason "tog den ud" (af kirkens besiddelse) og betalte 6 hundre-

²³ Dipl. Isl. I nr. 55.

²⁴ Ibid. nr. 60.

²⁵ Dipl. Isl. VI nr. 2.

der for den.²⁶ En sådan fremgangsmåde er endog tilladt i en máldag fra nordstiftet,²⁷ hvor det hedder: "Han, der bor på kirkeejendommen, skal have ansvar for den og for alt gods dertil og holde huse og gårde. Han skal have 10 vægte i skov og alt det tømmer, som er nødvendigt til at holde huse og bohave. Han må ikke sælge noget fra skoven, medmindre det bliver brugt til reparation af kirkeejendommen *eller andet gods bliver lagt dertil i stedet.*" Altså, blev der blot givet tilstrækkelig erstatning, kunne kirkegodsets enkelte bestanddele iøvrigt godt afhændes. Det er interessant at notere, at den pågældende kirke ejer hele gården. Det er vel grunden til, at kirkebondens beføjelser så nøje er opregnet, og hans ret til en fast portion ved er nedfældet. Så meget desto mere påfaldende er det jo, at máldagen ikke med et ord nævner, *hvem* der kunne være kirkebonde på stedet.

Heldigvis er der dog enkelte máldager, der kommer ind på dette meget betydningsfulde spørgsmål, og de må alle refereres her – i kronologisk rækkefølge.

Allerede så tidligt som omkring 1100 fastsætter stifteren af et "sálubu", et herberg for vejfarende, at han selv har rådighed over det, men at det efter hans død overgår til biskoppen i Skálholt.²⁸ "Rådighed" gengiver det islandske "forráð"; ordets betydning bliver klarere ved dets anvendelse i den næste máldag. Ifølge denne opretter den samme stifter som før, Tanne Torfason, en kirkeejendom omfattende halvdelen af hjemmejorden på et sted, der hedder "Undir Raune". Her får biskoppen straks overdraget retten til at råde for, hvem der skal bestyre kirkegodset og afholde de udgifter, der er knyttet til det: "þau Tanne og hallfriþr mæla *forraþs* biskups j Skalaholli a þat. hverr

²⁶ Dipl. Isl. II nr. 53. Snorre Narvason kan være en af to personer, der levede henholdsvis i slutningen af 13. og begyndelsen af 14. årh. Er det den sidste, må máldagen henføres til 1317.

²⁷ Dipl. Isl. II s. 439 for Häls i Fnioskadal.

²⁸ Dipl. Isl. I nr. 24: "Tanna forrab skal a staþ þeim meþan hann lifir. en þa biskops þess er j Skalaholli er . . ."

varþveita skal bu þetta ok hallda kostnaði upp þeim er her er tindr.” “Forráð” betyder således her: retten til at vælge værge for kirken. Foruden den halve gård får kirken i “Undir Raune” i denne måldag en besætning af husdyr, men der skal af dette gods plus tienden fra 14 gårde udredes udgifterne til en fastboende præst og diacon og til underhold af en fattig; desuden skal bonden være parat til at modtage og overnatte vejfarende.²⁹ For denne kirke er der bevaret en anden måldag, ifølge diplomatiets datering fra 1185. I den har kirken al hjemmejorden og dens besiddelser er også i andre henseender forøget, medens udgifterne her kun omfatter underhold af præst og degn og vedligeholdelsen af to broer. Man kunne vente, at biskoppens “forráð” stod ved magt, ikke mindst når kirken var blevet herre over hele gården. Men det hedder nu, at det skal være en arvelig kirkeejendom, “*erfþar staþr*”, og at den, biskoppen synes bedst egnet inden for Tanne Torfasons slægt, skal have den. Biskoppen kan kun vælge inden for stifterens slægt, værgemålet skal gå i arv – hans indflydelse er formindsket i forhold til de tidligere bestemmelser. Hvorfor mon han har anerkendt denne indskrænkning? Vel fordi arvingerne kun har villet give deres samtykke til, at den sidste halvdel af hjemmejorden blev overdraget kirken på betingelse af den arvelige “*varðveizla*”. Andre eksempler på, at kirkegodsets udbytte sikredes stifterens slægt, selv om det var skænket kirken, kan fremføres.

Da Brandr Þórarinsson oprettede en kirkeejendom i Húsafell ca. 1170 skænkede han al jord, hjemme og ude, og alle rettigheder, der hørte til hans fædrene gård dør, til kirken. Men om forvaltningen af godset hed det: “Brandr Þórarinsson skal varetage (*varðveita*) dette gods, sålænge han vil, og derpå hans sønner sålænge de vil, og vil de ikke selv, skal de vælge en mand til bestyrer (*mann til varþveizlo*); har de ingen arvinger, der kan råde for stedet (*er forráþ kunne*) skal en mand af deres

²⁹ Ibid. nr. 26 og 67.

slægt sættes til at bestyre kirkegodset, en mand som biskoppen finder egnet.”³⁰ Først når der ikke findes nogen af stifterens direkte arvinger, der vil forestå kirken, får biskoppen en vis indflydelse, men selv da er hans valgret begrænset til stifterens slægt i videre forstand. “Overdragelsen” af godset til kirken bliver nærmest nominel.

På lignende måde sikrer kirkebonden Jörundr i Hítardal sig og sine sønner værgemålet over kirkegodset, mens man i Bakki lover at biskoppen skal råde for kirkeejendommen, men “Porkell og hans søn Valgarðr skal have den, så længe de er i stand til at stå for den”.³¹

I eet tilfælde er der sikret biskoppen meget udstrakte rettigheder. I Ingunnarstaðs máldag står der: Biskoppen har fået alle disse kirkeejendomme til bestyrelse, og han alene har magt og myndighed (valld oc forræþe) til at handle med kirkegodset, som han vil, og når han vil, hvad enten det fører til en forøgelse eller en formindskelse af godset eller de skyldigheder” (der hviler på det, såsom præstens underhold). Selv her er der dog levnet kirkebonden et vist initiativ: “der skal være bosiddende præst, hvis han, der bor der, vil efter samråd med biskoppen. Præsten Jón skal være der, så længe han vil og følge (det vil vel sige: have sit underhold af) dette gods hele sin levetid.” Måske er det præsten Jón selv, der har skænket gården til kirken.³² Kun i to máldager har biskoppen uden forbehold rådighed (forráð) over godset – der endda kun omfatter halvdelen af hjem-

³⁰ Ibid. nr. 37.

³¹ Hítardal: Dipl. Isl. I nr. 64 (1181): “Jorundr scal varþveita þessom fíom. oc hans erfingiar ef biscope þickia til fallnir. en ella or þorhalls kyne eþa steinunnar sa sem biscop vill.”

³² Dipl. Isl. I nr. 56 (1180): (Efter opregning af kirkegodset) “Su er afvinna skyllð a þesso fe at þar scal vera seto prestr ef sa vill er þar byr. með biscops raþe. Joan prestr scal vera þar meðan hann vill oc fylgja þessu fe at allða eyþle . . . Biscops handsol ero a þessum circio fíam ollom. oc hann a valld oc forræþe einn at kaupá þessom kirkio fíam sva sem hann vill oc þa er hann vill til þurþar oc til miclonar um fe eþa afvinno.”

mebolet. De er henført til biskop Árni Þorlákssons tid, da der blev ført en heftig kamp om kirkegodset. I senere máldager for disse to kirker er bestemmelsen om biskoppens forråd udeladt.³³

Endelig skal to klostermáldager nævnes, fordi de supplerer vor viden om, hvordan forráð-retten blev gyldig, og hvem den kunne overdrages til. I máldagen for nonneklosteret i Kirkjubær hedder det, at lovretten – øverste verdslige domstol – har sanktioneret, at klosteret er dømt under biskoppens myndighed, sådan at han skulle fastsætte, hvilke forpligtelser, der påhvilede stiftelsens gods.³⁴ “Forráð” omfatter altså i dette tilfælde retten til at fastsætte forpligtelserne, det vil blandt andet sige de kirkelige funktioner.

Den anden máldag gælder klosteret i Viðey, grundlagt i 1226. Det hedder her, efter at klosterkirkens altre og de helgener, de er viet til, er opregnede, at klosteret skal ledes efter regelens påbud – det var et augustinerkloster – og så kommer der en banstråle: “Abbeden skal råde for klosteret og for munkene og for alt stiftelsens gods under opsyn af biskoppen i Skálholt; men de mænd, som har givet gods til klosteret, og deres arvinger skal ikke have noget krav på det og ingen rådighed (forræðe) derover. Det, der er overdraget til klosteret, og al myndighed skal behandles efter regelens påbud og i overensstemmelse med kanonisk ret, men ikke underkastes verdslig arvegang.”³⁵

Når det var nødvendigt ved Viðey-klosterets stiftelse at fore-

³³ Dipl. Isl. II nr. 17: “En biscop ä forrædi circiu fia þessa”, jvf. IV s. 59 registeret for samme kirke i den store Vilkins samling fra 1397. Her ejer kirken i Villingaholt stadig kun halvdelen af hjemmejorden, og der nævnes, at en bonde ved navn Eyolfr har repareret kirken, mens biskoppens forråd ikke er omtalt. Det andet eksempel er kirken i Burfell, Dipl. Isl. II nr. 18 og IV s. 90.

³⁴ Dipl. Isl. I nr. 99.

³⁵ Ibid. nr. 122: “Abote skal fyre stad rada oc reglumonnum. oc ollom stadar feam medr umsjo biskops þess er j skala hollte er. en þeir menn er fe hafa gefit til staderens eda þeirra erfingiar skulu ecki tilkall eiga oc engi forræde, skulu handsöl stadarens . . .”

gribe indblanding fra giverne af kirkegodset og deres arvingers side, må man formode, at de máldager, hvori en familie sikrede sig ret til at forvalte det gods, den havde skænket en kirke, ikke gengav enestående situationer.

Det er så heldigt, at problemet kan følges op i et par bispe-sagaer. Den hellige biskop Þorlákr (1178–93) kæmpede hårdt for at få indflydelse på forvaltningen af kirkegodset, og en tid havde han en vis fremgang, som det fremgår af følgende episode: Da bonden Sigurd har bygget en kirke og beder biskoppen komme og indvie den, kræver Þorlákr myndighed over kirken og dens gods. Bonden afviser kravet under henvisning til landets skik. Hertil svarer Þorlákr: “Den overenskomst, som ukyndige mennesker her har gjort, at de sikrer en særlig ret for sig selv til magt over de ejendele, som de tidligere har skænket Gud, er ifølge selve loven umulig og skal ikke overholdes . . .” Bonden giver efter, lægger máldagen og kirken i biskoppens hænder, hvorefter kirken indvies ved en messe. Men da den er forbi, sker der følgende: “Ok eftir messuna skipaði hann Sigurði staðinn í lén um stundar sakir, ok hann jár honum at halda” – Sigurd får gården tilbage som “lén” for en tid. Senere visiterer Þorlákr andre kirker i den egn og får “forráð” over dem alle, hvilket har været gældende siden, siger sagaskriveren, der formentlig har virket i 1230-erne.³⁶ Indholdet af dette “forráð” bliver således en overhøjhed over kirkegodset, hvis administration er under biskoppens opsyn, således at han frit kan indsætte en mand som administrator og afsætte ham igen hvis han forsømmer sine pligter. Men fuldt ud gøres skridtet til en gejstlig ledelse ikke: “lens”overdragelsen til den tidligere kirkebonde betød, at dennes stilling var ret uforandret, kun var der åbnet mulighed for en større indblanding fra biskoppens side; man kunne tænke sig en form for regnskabspligt til sikring af, at kirkens

³⁶ Byscupa Sögur I s. 280, afsnittet findes kun i den yngre udgave af Þorláks saga, der særlig behandler biskoppens kamp for kirkegodset, og som sættes til 1225–30.

midler blev anvendt efter deres formål. Det må være frygten for en sådan indblanding, der fremkaldte den modstand, som Þorlákr, stadig ifølge sagaen, mødte, da han i andre egne stillede sit krav om "staðarforráð", en modstand, der i forbindelse med svigtende støtte fra Norge, hvor ærkebispnen selv var i vanskeligheder, standsede sagens fremgang i Island.

Et senere vidnesbyrd om forholdene i den egn, hvor biskop Þorlákr havde haft mest held med sig, afgiver Árni Þorlákssons saga, der behandler denne biskops kamp mod lægmandsindflydelsen i kirken i sidste halvdel af det 13. århundrede. "I denne egn, hedder det i sagaen, var der af Þorláks "lens"overdragelser opstået den skik at høvdingene forvaltede kirkeejendommene (skipuðu staði) i samråd med biskoppen eller med hans billige lige til biskop Árni. Men fordi denne tog enhver form for deltagelse i kirkens styre (öllum kirkna forráð) fra hver af dem, der tidligere havde haft den, var de træge til at opgive den adkomst dertil, som de mente, de tidligere havde." Høvdingene mente altså, at de før Árnis tid havde været i besiddelse af i hvert fald en del af "forráð'et" over deres kirker, en del, der i praksis omfattede hele administrationen, kun begrænset af biskoppens ret til at blive taget med på råd. Og denne ret kunne sikkert fortolkes frit efter de forhåndenværende magtforhold.³⁷

Som det ses af dette sidste citat, har ordet "forráð" ikke nogen entydig anvendelse. I Árnis saga synes det at omfatte både den direkte forvaltning eller det, der ellers kaldes »værgemålet" for kirkegodset, og den øverste myndighed til at ansætte en væрге, altså det, som andre steder kaldes "forráð". Uanset terminologiens usikkerhed ser det dog ud til, at både máldager og bispesagaer skelner mellem disse to beføjelser. "Forráðs"overdragelserne er således af formel-juridisk karakter, men ikke desto mindre sætter de skel mellem på den ene side máldagerne, på den anden Ældre Kristenret. I denne sidste gjaldt reglerne

---

³⁷ Ibid. s. 685 f.

indskrænkninger i en på forhånd uindskrænket disposition, der altid lå i hænderne på kirkebonden qua jordejer, mens det netop er spørgsmålet om, hvem der skal være værge for kirkegodset, som tages op i måldagerne.

Grunden til, at værgemålet ikke længere er en selvfølge, må som tidligere antydtes søges i udviklingen i kirkernes godsmasse, i, at de efterhånden blev helt eller delvis herrer over kirkebolstedet. Derved var der grundlag for, at biskoppen som repræsentant for enhedskirken kunne deltage i godsadministrationen. En enkelt gang kunne han måske opnå den fulde rådighed, men som oftest måtte han akkordere med kirkebonden og dennes slægtskrav. Så opstod kompromis'et: den delte ejendomsret. Denne sammenhæng mellem ejendomsforholdene på kirkebolstedet og retten til at råde for kirkegodset er typisk egenkirkelig og viser, at "udviklingen" fra den gamle kristenret til måldagerne kun skyldes praktiske forskydninger, ingen ændring i grundopfattelsen. Det gælder dog ikke kirkens talsmænd. Þorlákur Þórhallsson stillede kravet om gejstlig styrelse af kirkegodset uden hensyn til, om kirken ejede al hjemmejorden, og også Árni Þorláksson krævede principiel uafhængighed af den læge retsopfattelse – såvel som af læge interesser. Blandt andet kan det vel tænkes, at en og anden har spekuleret i kirkegodsets tiendefrihed, når han skænkede kirken sin gård, men betingede sig selv værgemålet. I hvert fald synes man at høre en genklang af den specielle problematik i ordvalget i et sted, der forøvrigt helt er på linie med kanonisk ret, i Yngre Kristenret: "Guði skal hvern maðr kirkio gera en eigi sialfom ser til afla eða nockorra forræpa." ³⁸

Kirkens løbende indtægter, der var pålagt i loven for at dække udgifterne ved kirkens funktion, frembyder ligesom kirkegodset problemer med hensyn til, hvem der skal modtage dem og sørge for, at de bliver anvendt efter formål. De falder i to grupper,

³⁸ Norges gamle love V s. 23.

betalingen for bestemte kirkelige handlinger og faste afgifter, der i almindelighed skal støtte kirkernes økonomi – heriblandt først og fremmest tienden.

Moderkirken gik stærkt imod, at folk skulle betale for dåb, bryllup og begravelse – ikke desto mindre var det en meget udbredt skik. I islandsk lovgivning spillede navnlig forskellige ydelser i forbindelse med begravelse en stor rolle. Det hedder herom i Grágásens kristenret: “Alle begravelsessteder skal være lige dyre, hvad enten de er nærmere ved kirken eller fjernere fra den indenfor kirkegården. Tolv alen skal man betale for begravelsessted for et menneske, medmindre det er et tandløst barn, da skal man købe stedet for det halve. Seks alen skal præsten have for ligsang. Den skal udrede betaling for gravstedet og for ligsangen (“legkaup ok liksöngskaup”), som fører liget til kirke. Han skal betale det på det kirkebol, hvor liget blev begravet, om torsdagen, når der er gået 4 uger af sommeren, i tunet foran mandfolkedøren. Den mand, som har kirken under værgemål, og præsten skal hver for sig tilkalde vidner på udeblivelsen af den hver af dem tilkommende betaling, dersom den ikke udredes, og har ret til at sagsøge for den og kræve en bod på 3 mark for tilbageholdelsen.”³⁹ Der er i denne bestemmelse sikret præsten et beløb for hans virksomhed, men det er karakteristisk, at det er begrænset til hans strengt personlige indsats – såsnart det gælder selve kirkens rettigheder er det ikke præsten, men værgen, der optræder – og værgen, det vil atter her sige jordejeren og kirkebonden. Det fremgår af det lovsted, der lader “bonden” bestemme, hvor graven skal være, og det, ifølge hvilket jordejeren har pligt til at sørge for, at de dodes ben bliver ført med, hvis kirkegården på grund af en naturkatastrove må flyttes. Ved disse love var der således indrømmet kirkebonden i hans egenskab af væрге for kirken indflydelse på kirkens funktion, når det angik begravelser. Værgemålet var ikke blot den praktiske godsadministration. Imidlertid stod det ikke den en-

³⁹ Grágás I s. 8 f.

kelte kirkebonde frit at anlægge en kirkegård til sin kirke: ifølge loven skulle biskoppen fastsætte, ved hvilke kirker der måtte afholdes begravelser.

Måldagernes bidrag til dette problem beskæftiger sig mest med biskoppens anvendelse af denne hans ret. Nogle oplyser blot i almindelighed, at kirken har begravelser,⁴⁰ andre angiver et område, som kan få gravsteder ved kirken – det kan være et lokaliseret distrikt eller blot selv gården, for eksempel i Húsa-fell: “skal begraves alle hjemmehørende, der dør dér.” Ikke-territorielle begrænsninger findes i ganske få tilfælde: på Hvamm kirkegård må alle undtagen præster begraves, – på Burfells de hjemmehørende og alle børn, men ikke voksne ud over dem, der ifølge aftale skal høre under kirken.⁴¹ Et enkelt sted er begravelsesretten knyttet sammen med tiendeområdet – i dette tilfælde kan man tale om en sognedannelse – men ofte understreges det netop, at de to områder ikke falder sammen som i måldagen for Tjaldanes kirke, hvor tienden fra gården hjemme skal gå til kirken, men begravelser til Staðarholt.⁴² Disse bestemmelser gengiver sikkert lokale forhold og kirkebondens personlige interesser – såsom retten til gravsteder for gårdens beboere – og de virker alt i alt som en understregning af den ældre kristenrets egenkirkelige præg i spørgsmålet om betalingen for kirkelige handlinger.

En principiel anfægtelse af denne skik finder man i Árnis kristenret med ordene: “Ingen skal måle begravelsesplads eller ligsang i penge, og begravelsen må ikke forhindres af, at der ikke betales sjælegaver for den afdøde. Men biskoppen skal opfordre folk til at genoptage den gode skik at give sjælegaver for den afdøde.”⁴³ Men at det ikke blev opfattet som et direkte

⁴⁰ “. . . til þeirrar kirkju skal lík færa sem byskup lofar gröpt at” i Grágás I s. 10 og 16. Almindelig begravelsesret har Dipl. Isl. I nr. 61, 112, 164 og II nr. 51.

⁴¹ Dipl. Isl. II nr. 18.

⁴² Ibid. I nr. 119.

⁴³ Norges gamle Love V s. 29 f.

forbud viser senere bispestatutter, der fastsætter terminen for betaling af "legkaup" og "liksöngseyri".⁴⁴

Når den katolske kirke vendte sig så stærkt mod skikken at tage betaling for kirkelige handlinger, henviste den som regel til, at tienden netop var gennemført som en erstatning for den slags indtægter. Man kunne tro, at tienden på Island var af ret sen dato, når betaling for begravelser var så udbygget som i den ældre kristenret, men tværtimod er den ældste islandske tiendelovgivning ældre endnu end kristenretten, nemlig fra 1096. Den har dog sikkert modtaget adskillige tilføjelser i den følgende tid, men blev til gengæld stående i al den tid, tiende overhovedet betaltes i Island.⁴⁵

Systemet er baseret på formuen. Hvis man ejer 100 6-alensører, skal man betale 6 alen, altså 1 %. I første kapitel af afsnittet om lejeafgifter i Grågåsen fastsættes renten for gæld til 10 %. Tienden var altså 1/10 af renten.

Tiendeydere var alle, der ejede en vis formue, men iøvrigt uanset samfundsstilling og køn. Præster var fritagne for at betale af den del af deres formue, som var anbragt i bøger, paramenter og hvad der ellers hørte til embedet, men ikke af det, de eventuelt ejede derudover. Kirkegods var fritaget: "Det gods behøver ikke at optælles til tiendeydelse, som tidligere er skænket til fromme formål, hvad enten det er lagt til en kirke, en bro eller en færge, og hvad enten det er i jorde eller i løsøre."⁴⁶

Påligningen skete på møder inden for hreppen, en lokal enhed omfattende mindst 20 bønder af en vis formueklasse. Den tiendepligtige angav selv sin ejendoms størrelse, men 5 udvalgte hreppsmænd kontrollerede opgivelsen og havde kompetence til at idømme bøder, hvis den var forkert. Det var også dem, som

⁴⁴ For eksempel i Dipl. Isl. II nr. 513.

⁴⁵ Den islandske tiendelov er dels udgivet sammen med kristenretten i de tre Grågås-udgaver, dels i Dipl. Isl. I nr. 22.

⁴⁶ Præstens pligt til at betale tiende af privat ejendom er også hjemlet i kanonisk ret, canon 42, causa XVI, questio I.

delte hver mands tiende i 4 dele, medmindre den var på mindre end 1 öre, i så fald gik den udelt til en af de tiendeberettigede parter. Endelig var det disse hreppsmænd, der modtog og fordelte den fjerdedel af tienden, som tilfaldt fattigforsorgen. I forvejen var denne forsorg grundlaget for hreppsordningen, og det er derfor hreppen fik en så fremtrædende rolle inden for tiendevæsenet.⁴⁷

Fordelingen af tienden synes på forhånd uden problematik: firdelingen, som den kendes i Italien og store dele af Tyskland er øjensynlig basis for den islandske ordning. Modtagerne var de fattige, biskoppen, kirken og præsten. De fattiges portion blev som omtalt forvaltet af hreppsmændene, der også sagsøgte for udeblivelse. Biskoppen udpegede selv en mand i hreppen til at modtage sin andel af tienden, og denne mand skulle også inddrive den, hvis den ikke nåede frem til den fastsatte dag: torsdagen 4 uger efter sommerens begyndelse, samme termin som for al tiendebetaling. For de to sidste fjerdedels vedkommende er systemet ikke så konsekvent gennemført. De skal nemlig begge to, som det udtrykkes i tiendeloven, udbetales til "den mand, der har den kirke under værgemål, som tienden er tildelt. Han skal købe af præsten så megen gudstjeneste, som han har midler til at betale og skaffe de øvrige ting til kirkens tarv, der er nødvendige, såvidt midlerne strækker til . . . Bonden, der bor på det kirkebol, som tienden er tildelt, er rette opkræver og sagsøger i sagen, hvis han vil. Men hvis han ikke vil, er den rette sagsøger den lærde mand, som betjener kirken og som vil have godset til kirkens tarv . . . Han, der sagsøger, skal foretage to stævninger, een for hver fjerdedel af tienden, og i hver sag gøre påstand på bøder af 6 mark for unkladelse af betalingen. Også kan han vælge at foretage een stævning for begge fjerdedele, og da har sagen een bøde ifølge med sig; thi *den samme er søgsmålsberettiget for dem begge.*" Det er altså kirkebonden

⁴⁷ Om hreppsordningen se K. MAURER, *Island von seiner ersten Entdeckung*, s. 279 f.

som kirkens værge, der oppebærer begge de to sidste fjerdedele, sagsøger for udeblivelse og fordeler dem på præst og kirke; der er ingen kontrol med, at de to parter virkelig får, hvad der er beregnet for dem. Præstens ret til sagsøgning er sekundær og omfatter tilsyneladende kun, hvad der tilkommer kirken. Een enkelt af de senere kristenretsredaktioner har en bestemmelse om, at præsten er rette sagsøger for den ene fjerdedel af tienden,⁴⁸ men det synes ikke at dække nogen udbredt opfattelse. Ellers synes man nemlig at være lige ved at glemme, at der er to parthavere, som i denne håndskriftsversion: "Nu er der to fjerdedele tilbage. Det er halvdelen af hver mands tiende. Det gods skal lægges til kirkerne."⁴⁹ Når tienden blev lagt til kirken ligesom andet gods, forstår man, at den blev forvaltet sammen med dette af værgen, og at den egentlig blev betragtet som hans tilgodehavende. Påstanden skal dokumenteres med et par andre lovsteder.

Det ene drejer sig om den udelte tiende, tiendeydelser på under 100 ører. Det er kun overleveret i eet håndskrift, der menes at stamme fra ca. 1300 og kun indeholder tillæg til den ældre kristenret og tiendeloven. Det hedder her: "Fattigfolk skal have al uskiftet tiende, medmindre biskoppen vil lægge den til kirkerne. Biskoppen er berettiget til at lægge hele fattigportionen til kirkerne, der hvor han vil. Hvis han lægger hele fattigportionen til kirkerne, bliver kirkeherren (kirkiu drottin) også sagsøger for den fjerdedel af tienden og ligeledes præsten, som de er til de to andre fjerdedele, der er tilskrevet dem, og så er der fælles betalingsforhold for de tre fjerdedele."⁵⁰ Fra en kilde af en helt anden art er der et vidnesbyrd om, at denne uskiftede tiende var noget, man kæmpede for. Det er et klagebrev over en biskop i nordstiftet, som bønderne sendte til ærkebispem, fordi biskoppen havde bestemt, at også de små tiendeydelser

⁴⁸ Grágás III s. 24, Skálholtsbók 10: "Prestr er aðili fiorðungs tiundar."

⁴⁹ Grágás III s. 49, 89, 187 og 362.

⁵⁰ Grágás I s. 227.

skulle firdeles, og det, skriver de, "vil være til stor skade for de gudelige almisser og for bønderne, og det vil vi ikke finde os i". Iøvrigt klages der over, at biskoppen gør krav på rådighed over kirkernes indtægter. "Men vi siger, at tienderne, offeret og sjælegaverne er overdraget kirkebønderne til at skaffe præsten mad og løn for gudstjenesterne, . . . og derfor vil vi ikke samtykke i biskoppens ændring."⁵¹

Måske den tydeligste illustration til den gængse opfattelse af kirkebondens forhold til tienden, findes i tillægget til tiendeloven. I forbindelse med en omtale af biskoppens ret til at bestemme det område, der skulle udrede tiende til en kirke, og til at ændre tidligere ordninger hedder det: "Biskoppen har hjemmel til at tage tienden fra kirkerne, skønt han tidligere har lagt den dertil, hvis de er ringere bestyret, end det er pålagt", eller på islandsk: "Heimilt a byscop at taka tiundir fra kirkiom þott hann hafe adr til lagdar. ef þær ero verr *varðveittar* en mælt er."⁵² Hvis tienden først og fremmest blev betragtet som dækkende udgifterne til kirkens vedligeholdelse og præstens løn, ville denne regel være meget ulogisk: netop når kirken blev dårligt holdt, var der jo brug for tiendeindtægterne. Disse må snarere være anset for en *kompensation til kirkens væрге* for hans udgifter til kirke og præst – en indtægt, han på den anden side forskertsele retten til, hvis han ikke opfyldte sine pligter på disse punkter. Denne udtryksmåde bekræfter da teorien om, at kirkebonden opfattedes som modtager af halvdelen af tienden.

Hvad selve indholdet i det sidst citerede lovsted angår, betegner det jo en tydelig magtforøgelse for biskoppen på kirkebondens bekostning – om den har haft stor praktisk betydning er et spørgsmål, som ikke kan besvares med det givne kilde-materiale. Det er karakteristisk, at det findes i tillægget til tiendeloven – tillæggene er ofte i biskoppens favør. Muligvis stammer de fra den reformivrige biskop Þorlák Þórhallssons tid,

⁵¹ Dipl. Isl. II nr. 337, ingen datering, men det sættes til 1319.

⁵² Grágás I s. 214.

selv om der ikke er direkte vidnesbyrd om, at han har udøvet nogen lovgivende virksomhed.⁵³ Man kan ikke forkaste teorien, fordi bestemmelsen ikke indeholder videregående krav om en gejstlig administration af tienden, for det kunne end ikke Árni gøre gældende i den yngre kristenret. Ganske vist findes der her en almindelig påstand om, at biskoppen skal stå for alle kirkers gods, tiender og gaver, men en indirekte anerkendelse af lægfolks forvaltning af tienden kan sluttes af følgende passus: "Hvis ulærde mænd tager kirkens og præstens fjerdedel af tienden, skal de betale gudstjenester med præstens fjerdedel og købe en eller anden passende værdigenstand til kirken for dens, medmindre kirken har brug for andet til sin vedligeholdelse." Her kræves det for første gang, at de to fjerdedele virkelig skal anvendes helt og holdent efter deres formål.⁵⁴

I reglen omtaler *máldagerne* ikke modtagerne af tienden, men nogle oplysninger kan dog hentes der. På Hiörsey, en lille ø på vestkysten, har kirkebonden på flere punkter en særstilling.⁵⁵ Med hensyn til tienden bestemmes det, at "*Bonden*, der bor i Hiörsey skal have sin egen tiende og alle sine tjenestefolks og den mands, der bor på kirkejorden (som ligger et andet sted), dette kirkegods skal der betales tiende af. Halvdelen skal kirken selv have, fjerdedelen biskoppen, den anden fjerdedel de fattige." Den sidste sætning, der falder godt i tråd med nogle af versionerne af kristenretten, hvorefter tienden på en måde bliver tredelt, skal vel tjene til at sikre, at det kun er halvdelen af de pågældende tiender, som kirkebonden tiltager sig, men iøvrigt noterer man, at han får tiende af kirkejorden, udredt af dens bestyrer. Den må sikkert opfattes som en afløsning af kirkegodsbestyrerens sædvanlige pligt til at sørge for præsten og kirkebygningen; disse pligter påhviler nemlig her bonden i Hiör-

---

⁵³ I et brev fra ærbiskop Eystein af ca. 1180, Dipl. Isl. I nr. 54 tales der om en bodsforordning, som biskop Þorlákr har ønsket.

⁵⁴ Norges gamle Love V s. 36.

⁵⁵ Dipl. Isl. I nr. 79.

sey. – Når det et andet sted hedder: “*Bonden*, som bor i Akra, skal have alle hjemmefolkenes tiende og fra Eiriksstadir og Islafstadir og fra Hvalseyjar”,⁵⁶ må det vel også her være halvdelen af tienden fra disse gårde, kirkens og præstens fjerdedel, han kan tage. Disse to steders forhold er en yderligere bekræftelse på, at det egentlig var kirkebonden, der opfattedes som oppebærer af den ene halvdel af tienden.

Først i máldager fra det 14. århundrede findes der eksempler på et skel mellem præstens og kirkens tiendeandel – og i hele den ældste samling fra nordstiftet, sat til 1319, kun to: på Grimsey skal præsten have halvdelen af “kirketienden”, kirken den anden halvdel – man må antage, at det er deres egentlige andele, de får, men udtryksmåden afslører, at det er noget usædvanligt. Grimsey er en meget fattig ø, og måske skyldes bestemmelsen, at det var nødvendigt at gøre kaldet lidt tillokkende.⁵⁷ – Også et andet sted gives der præsten andel i tienden, men på grundlag af en geografisk opdeling af tiendeområdet. I Bergstaðir skal præsten i leje have den halve tiende af 8 gårde og desuden al den kirketiende, der er 1 öre eller mindre, men den anden halvdel skal gå til kirken i Bolstaðarhlyð, for så vidt den er over 1 öre. Bonden i Bergstaðir skal have “kirketienden” fra hjemmebolet og fra Leifstaðir – hans lille tiendedistrikt skyldes vel, at han ikke har udgifter til præsten, kun til kirkebygningen.⁵⁸ Ganske vist får præsten her en bestemt andel i tienden, men forholdene viser ikke nogen gennemførelse af en egentlig firdeling. I det hele taget understreger máldagerne det indtryk, man fik af kristenretten: med hensyn til modtagerne er tienden i Island tredelt, een portion går til de fattige, een til biskoppen og een – til kirkebonden som en godtgørelse for hans udgifter til præst og kirke.

I langt de fleste máldager gives der oplysning om kirkernes

⁵⁶ Ibid. nr. 149.

⁵⁷ Ibid. II s. 441.

⁵⁸ Ibid. II s. 473.

tiendedistrikter. Ofte nævnes blot de gårde, som skulle betale tienden til den pågældende kirke, men i ikke så få tilfælde ses en forbindelse mellem denne og een eller flere andre kirker. Denne forbindelse kaldes et "ting"; et begreb, der også kendes fra kristenretten, hvor det vist nok betyder en sammenslutning af flere kirker, der betjenes af samme præst. Også i máldagerne har "ting" et forbindelse med præsteansættelsen, således at præsten bor ved den ene kirke og betjener de andre derfra, hvilket indebærer, at størstedelen af tienden fra distriktet går til denne kirke, mens de andre kirker i "ting"et beholder tienden fra hjemmebolet eller endog betaler en del af denne til hovedkirken. Et eksempel fra Saurbær kirkes máldag skal nævnes, fordi det desuden viser den nære forbindelse mellem tienden og hjemmebolets ejendomsforhold: Kirken i Saurbær skal have tiende fra området "mellem Blikdalså og Eilifså, undtagen fra Eyri og fra Mydal (hvor der var kirker), hvis de, der bor der, ejer jorden, så skal de tage deres egen og alle deres tjenestefolks tiende, men hvis der bor lejlændinge eller husmænd, skal deres og deres tjenestefolks tiende betales i Saurbær – hvis de betaler så stor tiende, at den kan deles". Det må forstås på den måde, at kun jordejeren har ret til tiende, fordi det er ham, pligterne over for kirkebygningen og præsten påhviler.⁵⁹

Det var bispem, der fastlagde kirkernes tiendedistrikt, og den forskel mellem "under"- og "over"kirker, som máldagerne afslører – en forskel af ikke ringe økonomisk betydning for kirkebønderne – må også have fået biskoppelig sanktion. Men er han også den egentlige ophavsmand til systemet – er det et forsøg på at organisere den ellers så stærkt decentraliserede islandske kirke? I så fald synes midlet slet valgt, så vist som det indebar en magtforøgelse for visse af kirkebønderne, nemlig dem ved overkirkerne. Det er vist rimeligere at søge oprindelsen til systemet – der iøvrigt kun kan påvises for ca. 1/3 af de kirker, der er

---

⁵⁹ Ibid. I nr. 102.

måldager for fra 12. og 13. århundrede – i andre faktorer. For eksempel kan en persons førerstilling i en egn gøre det naturligt, at hans kirke er overordnet de andres – eller en familie kan råde over flere kirker, hvoraf den ved hovedgården bliver dominerende. Man kunne også søge en forklaring i ordet ting. Det betegner også en retslig institution, bestående af flere godord. Dette var i hedenskabets tid både et retsligt og et religiøst myndighedsområde og man kunne forestille sig, at det kirkelige ting var en reminiscens af disse forhold. Identisk med de gamle inddelinger kan det dog ikke være, for der fandtes angiveligt efter 930 kun 12 tinglag og 36 godedømmer i hele landet, og antallet af kirker var ifølge en kirkeliste af en vis autoritet ca. 220 i begyndelsen af 1200-tallet.⁶⁰ En egentlig sognedannelse, en opdeling i områder, hvis beboere er pligtige til at få deres kirkelige handlinger forrettede ved den kirke, de betaler tiende til, bliver først gennemført i løbet af 14. århundrede, selv om tiendedistrikterne i det store og hele bevares, som de blev fastlagt i de første måldager. Først med gennemførelsen af sognepligten var der kommet et vist system i det islandske kirkevæsen – et system, der måtte styrke enhedskirken på de enkelte kirkebønders bekostning.

Foruden tienden kendte man i Island en række forskellige lokale afgifter til kirkerne. Enkelte af dem blev efterhånden lovfæstede; det gælder især lysetolden. Pligten til at sørge for vokslys til kirken påhvilede efter den gamle kristenret⁶¹ kirkeejeren, og udgiften har vel oprindeligt skullet dækkes af en del af kirkens andel i tienden, der blandt andet kunne udredes i voks. Men allerede i nogle af de første måldager – fra slutningen af 12. årh. – dukker der en særlig lyseafgift op med angivelse af yderne. Måske er den blevet almindelig pålagt i midten af 13. århundrede, idet der findes et lovbud, dateret til 1265, der fastsætter

⁶⁰ K. MAURER har i *Altnordische Rechtsgeschichte*, II s. 105, jævnført kirkeligt og verdsligt ting.

⁶¹ Kun i to håndskrifter, Grágás II s. 19 og III s. 318.

en bøde på 12 mark for ikke at betale lysetold; halvdelen af bøden tilfalder "profastur", en af biskoppen ansat embedsmand der skulle inddrive de biskoppelige indtægter, der her for første gang nævnes i Island. Den anden halvdel skal "kirkeholderen" have – vel fordi det var ham, der skulle sørge for lys og derfor indkasserede afgiften.⁶² Endelig har den fået sin plads i Árnis kristenret: "Hver mand, som skal udrede 1 alen i tiende eller mere, er pligtig at betale to ører voks om året til oplysning af den kirke, som biskoppen bestemmer, eller en afløsning (i andre varer) efter voksets normerede værdi i den egn." Til slut påbydes det, at hvis "ulærde" modtager lysetolden og kirkens tiende, skal de anvende provenuet til kirken.⁶³

Det har været en given sag, at kirkebonden administrerede lysetolden. Opgaven har dog været ret bunden at dømme efter mange máldagers bestemmelse om, at kirken skal holdes oplyst i vinternætterne: der kan ikke have været noget stort overskud til bonden selv, sådan som Yngre Kristenret antyder. Men et enkelt sted er der udtrykkelig tilladelse til ikke at holde kirken oplyst om natten, skønt der modtages lysetold; til gengæld skal der hvert år for en halv mark anskaffes et eller andet, kirken har brug for.⁶⁴ Igen et eksempel på, at lokale særforhold kunne gøres gældende inden for rammerne af den gamle kristenret – en hensyntagen, der ofte var i kirkebondens favør.

IV

Både når det gjaldt kirkegodset og de løbende kirkelige indtægter, var motiveringen for dem vedligeholdelse af kirkebygning, sikring af kirkens drift og underhold af præsten. Det skal

⁶² Dipl. Isl. II nr. 4.

⁶³ Norges gamle Love V s. 35 f.

⁶⁴ Dipl. Isl. II nr. 20: "Lyse ecki j kirkiu um nætur. en kaupá meður halfri mork a xij manudum þat nockud er kirkia þarf at hafa." I en tidligere máldag, I nr. 111, skal der brænde lys i kirken i vinternætterne.

nu undersøges, om også selve præsteansættelsen fik præg af den lægmandsindflydelse, der gjorde sig gældende ved de islandske kirker.

Den gamle kristenret bringer i denne sammenhæng flere indbyrdes divergerende afsnit. Det første har så ejendommelige enkeltheder, at det må citeres in extenso:

“Det er ret for en mand at lade oplære en præstling ved sin kirke. Han skal afslutte kontrakt med svenden selv, dersom han er 16 vintre, men om han er yngre, da skal han afslutte den med hans væрге. Den kontrakt bør holdes i alle måder, som de afslutter med hinanden. Nu afslutter de ikke anden kontrakt end, at man tager en præstling til sin kirke efter loven, da skal han besørge hans undervisning og fostring og lade ham tugte med ris, således at det er uden vanære for svenden og for frænderne, og således behandle ham, som om det var hans barn. Nu vil svenden ikke lære og kedes ved bogen, da skal man føre ham til andre arbejder og tugte ham, således at han hverken bliver syg deraf eller får sår deraf, men han skal holde ham til arbejdet på det strengeste i alle måder for øvrigt. Nu vil han vende tilbage til lærdommen, da skal man holde ham til den . . . Den, som lader ham oplære, er pligtig til at besørge messeklæder og bøger for ham, sådanne bøger som biskoppen finder, at der på behørig måde kan holdes gudstjeneste med i tolv måneder.

Præsten skal fare til den kirke, som han blev viet til og synge der på hver lovhellig dag, når intet er til hinder, messe og ottesang og aftensang, såvelsom i langfasten og i julefasten og alle tamperdage. Han skal lyse den kontrakt fra lovbjerget, som blev sluttet med præsten, eller i lovretten. Berettiget er han til at nedlægge forbud fra lovbjerget mod, at nogen huser ham, dersom han vil; hvis præsten rømmer fra den kirke, som han er oplært til, eller hvis han bortfører sig fra den, således at han ikke holder gudstjeneste der som fastsat er, da gælder det skovgang for den mand, der tager ham i sit hus eller lader ham holde gudstjeneste for sig eller er sammen med ham. Lige så stor straf er der for at være sammen med ham, som at være sammen med en skovmand, efter at forbud er nedlagt derimod fra lovbjerget, og er det en femteretssag, og skal den sag lyses fra lovbjerget, og man skal kræve ham tilbage som andre trælle (*sem apra mans menn*). Således kan præsten frigøre sig fra kirken, at han oplærer en anden dertil i sit sted, en sådan som biskoppen finder, at man kan være fuldt tilfreds med, den biskop, som skal berejse den fjerding.

Dersom en præst bliver syg, da skal den mand, der råder for kirken (er *kirkio hellör*) bestemme, hvor længe han vil beholde ham i sin

varetægt. Den mand, der har kirken under værgemål, har det vilkår, dersom det synes ham, at præstens sot bliver langvarig, at føre ham til frænderne til forsorg, men dersom han bliver frisk igen siden efter, da er han fri fra kirken. Men dersom en præst dør fra det sted, hvortil han blev oplært, da skal *kirken og den mand, der har den under værgemål*, tage tre hundreder i 6-ålsens ører. Dersom han ejede mere gods, da skal frænderne tage det.”¹

Den situation, som fremtræder af dette lovafsnit, er en uindskrænket myndighed for den private kirkeejer over den præst, han lader eller har ladet oplære til sin kirke. Når en dreng blev præstling var han bundet til kirken eller snarere til dens ejer, og hvis han efter endt læretid forsømte sine pligter til at holde gudstjeneste og rømte fra kirken, kunne han kræves tilbage som en træl. Grundlaget for kirkebondens ret var sikkert de udgifter, han påtog sig til præstlingens underhold, bøger og messeklæder, og som denne stod i gæld til ham for. I den verdslige lovgivning opererer man med begrebet “gældstrældom”, islandsk: “skuld”, der kunne pålægges en skyldner og som indebar, at kreditor havde fuldt herredømme over den gældbundnes arbejdskraft, kunne nedlægge forbud mod, at andre husede eller lod ham arbejde for sig, en tilstand, der varede til gælden var betalt af ved arbejde. På lignende måde må man opfatte bestemmelsen om præstens ret til at frigøre sig ved at lade en anden uddanne på sin bekostning,² og det er vel også det, der berettigede kirken og dens værge til at få andel i præstens efterladenskaber.³ Denne ret kaldes i kanonisk ret *jus spoli*, kirkens ret til at få del i, hvad den gejstlige har tjent ved sin virksomhed ved kirken, noget egenkirkeherrerne overalt har udnyttet i egenkirkeretslig forstand: at de også selv havde ret til noget af den gejstliges

¹ Grágás I s. 17.

² Ligheden mellem præstens stilling og gældstrællen er påpeget af FINSÉN i “Islandsk Retshistorie, A. M. Access. 6, utrykt og MAURER i Altnordische Rechtsgeschichte, II s. 314. Om selve “skuld”begrebet se ordregister til Grágás III.

³ M. M. LÁRUSSEN i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, artikel “Beneficium”.

efterladenskaber⁴ – altså det samme forhold som i Island, hvor kirken og dens væрге har lige ret til arv.

I det hele taget er den stærke underordning af præsten under kirkebonden et udpræget egenkirkeligt træk. Biskoppens deltagelse i præsteansættelsen er her reduceret til, at han skal godkende de bøger, præsten skal holde gudstjeneste med – han har altså en beskedent mulighed for at influere på den åndelige side af præstens virksomhed. Desuden skal biskoppen godkende valget af den præstling, præsten lader oplære, mens der ikke er omtalt en sådan kompetence, når det er kirkeejeren, der antager en ung mand til uddannelse.

Et følgende afsnit i Grágásens kristenret afspejler en noget større personlig frihed for præsten. Her fremstilles pligterne over for på den ene side den præst, der bor fast på kirkebolstedet i to halvår, på den anden side den, der kun kom der på messedagene. I sidste tilfælde skulle han kun have underhold, når han var der. Pligten påhvilede kirkebonden, "sa er a kirkio bolstad byr"; var der flere bønder på bolet, skulle de dele udgifterne til præsten i forhold til deres andel i jorden, hvadenten de var jordejere eller lejlændinge (N.B. modsætningen til pligten til vedligeholdelse af kirken, der kun hvilede på jordejeren). Udgifterne til præstens underhold var altså knyttet sammen med retten til at nyde udbyttet af den jord, kirken hørte til.⁵

Det forhold, der ligger til grund for disse regler, bliver belyst senere i loven med særligt henblik på præstens rettigheder og pligter.⁶ Først fastslås det, at han skal have fast bopæl for eet år ad gangen, og at han skal anmelde denne bolig, især hvis han

⁴ Stutz, *Die Eigenkirche als Element*, s. 26.

⁵ Grágás I s. 16: "Ef fleiri bua a einum kirkio bö en einn bonde. oc scal at þeim lut hver þeirra alla (=føde) prest sem þeir hafa af landi. hvart sem þeir ero landeigandr eda leiglendingar." At flere gårdbrugere boede på samme gård, men havde delt jorden imellem sig, er et almindeligt træk i den islandske bebyggelsehistorie fra 12. og 13. århundrede og fremefter, O. LÁRUSSON i *Nordisk Kultur I-II*.

⁶ Grágás I s. 20, *presta þattr*.

har ting, hvilket ovenfor blev defineret som: et område med flere kirker. Derefter følger en redegørelse for præstens økonomiske stilling: "Præster skal sælge deres gudstjenester. Han må ikke sætte dem til højere pris end 12 mark mellem to alting (om året) . . . Hvis han sætter sine tjenester til højere pris end det er fastsat i loven, er han hjemfalden til en bøde på 3 mark. Selv om hin (kirkebonden) har truffet aftale om en højere betaling, er han dog ikke pligtig at betale mere, end det er fastsat i loven. Hvis distriktet er meget uvejsomt, kan biskoppen tilråde en forøgelse af præstens betaling, og så skal det holdes, selv om det overgår den lovmæssige."

Denne ordning, der forudsatte en gensidig overenskomst mellem på den ene side præsten, på den anden side een eller flere kirkebønder, er så forskellig fra den først citerede, at det er blevet foreslået, at de ikke har eksisteret samtidig, men at den første afspejler et meget primitivt stade, som tidligt – måske før den gamle kristenrets tilblivelse – blev afløst af kontraktssystemet.⁷ Også den sidste ordning er dog et almindeligt egenkirkeligt fænomen: i det såkaldte *Capitulare ecclesiasticum* af 817 blev ansættelsen af ufrie præster forbudt og skikken at holde præst på basis af tidsbegrænsede kontrakter stærkt imødegået, uden at det dog helt blev afskaffet. Det latinske ord for sådanne præster var "mercenarii". Også disse var jo meget afhængige af kirkeejerne.⁸ At de i Island nærmest opfattedes som tyende, viser den omstændighed, at der var sat en maximalsats for deres lønkrav, akkurat som der var for almindelige tjenestefolks.⁹ Man må dog ikke glemme, at kontraktforholdet var langt gunstigere for præsten end præstlingestillingen – i denne sidste var han på det nærmeste retsløs over for kirkebonden.

I visse tillægsbestemmelser til Ældre Kristenret tales der i

---

⁷ FINSEN i *Islandsk Retshistorie* s. 321: Prestlingeinstitutionen hører sikkert hjemme før tiendens indførelse, da der var mangel på præster.

⁸ STUTZ, *Eigenkirche, Eigenkloster*, s. 9.

⁹ Jvf. MAURER i *Altnordische Rechtsgeschichte II* s. 314.

stedet for om den enkelte kirkebonde om en gruppe, der skal forhandle med præsten om hans løn. Denne gruppe kaldes for "þingonauter", et ord, der senere bruges i betydningen sognebørn og ordret betyder "tingfæller". Den sidste oversættelse ville placere disse bestemmelser i den situation, som blev fremlagt i nogle af máldagernes tiendebestemmelser: flere kirker er sluttet til et ting, der betjenes af samme præst. Er denne tolkning rigtig, var en præst, der blev ansat af et ting i fællesskab væsentlig bedre stillet end kollegaen, som havde akkorderet med en enkelt kirkebonde; for kun i forbindelse med disse tillægslove om tings-ansættelsen fastsættes der bøde for tilbageholdelse af præstens løn.¹⁰ Gengiver man ordet "þingonauter" som sognebørn,

¹⁰ Bestemmelserne står i Kónungsbók i umiddelbar fortsættelse af hinanden (Grágás I s. 217), i Stadarhólsbók er de adskilte (II s. 58 ff.). Her citeres de med angivelse af skillelinierne og i de to mulige oversættelser af ordet þing:

I St. 48, K. 265:

"Ef menn vilia hafa típir loghelga daga oc taka þeir prest i þing. þeir scola xll mörcom kaupá at honom a mille alþingia tvegja . . . þat fe scal gjallda er iiii vicor ero af sumri oc inn Vta dag vico at heimili prestz. Prestr verdr utlagr iiii mörcom ef hann metz dyra en sva. oc a sa madr soc þa er vid hann keypti. Nu vill sa eigi oc a þa hverr er vill."

Hvis mænd vil have gudstjenester på de lovbestemte helligdage og ansætter en præst i tinget (sognet), skal de betale ham 12 mark for et år . . . Det gods skal betales om torsdagen når der er gået 4 uger af sommeren på præstens bopæl. Præsten er hjemfalden til en bøde på 3 mark, hvis han sætter sin tjeneste højere end det, og den mand, der sluttede overenskomst med ham, har sagen. Nu vil han ikke, da har hvem der vil den.

II. K. 265, ikke i St.:

"Lögcaup eigo prestar at heimta at þingonautom eptir því sem þeir syngia til nema þeir sættiz a anat sin a mille. oc a þat at halldaz sem þeir sættaz a."

Den lovlige betaling skal præster kræve af tingfællerne (sognefolket) i forhold til det antal tjenester, de yder, medmindre de bliver enige om andet, så skal det gælde, som de bliver enige om.

III. St. 51, K. 265:

"Eindagi er a tíða kaupi presta enn vta dag vico er VII vikor ero af sumre við alla þingonauta. oc ligr við half fimta

Betalingsdagen for præstens gudstjenesteløn er torsdagen 7 uger efter sommerens begyndelse for alle tingfællerne

indebærer det, at også bønder, der ikke selv havde kirker til deres gårde, deltog i forhandlingen med præsten. I så fald var det menigheden, der ansatte ham, og i stedet for det sædvanlige enkeltmandspatronat havde man et menighedspatronat. Dette forhold er dog ikke kendt fra andre kilder og kan vel vanskeligt sluttet ud fra dette lovsted alene.

Intet sted i den gamle kristenret er det direkte angivet, hvem der udpegede den person, som skulle betjene en kirke. Beskrivelsen af præstlinge-institutionen forudsatte dog vistnok som noget givet, at forholdet etableredes ved en privat overenskomst mellem kirkebonden og enten den unge mand selv eller hans værge, og også når der forhandlede på kontraktbasis, så det ud til, at ansættelsen kunne ske uden nogen indblanding fra biskoppens side. I det eneste lovsted, der omtaler, hvordan man fandt frem til den præst, der skulle betjene ens kirke, står der blot, at kirkeejeren skal henvende sig til den nærmeste præst: "Han, der har kirken, skal sørge for voksløs og ikke færre messer end 10 mellem to alting. Han skal bede den præst, som er nærmest, om at synge de lovbealede messer . . ." ¹¹ Kun een

mörk VI alna aura ef halldit er. oc er at heimili prestz stefno staðr um tíða kaup hans við alla þingonauta."

(sogneboere), og der er en bøde på halvfemte mark, hvis den ikke bliver betalt. På præstens bopæl er stævningsstedet for betalingen af hans gudstjeneste med alle tingfællerne (sogneboerne).

IV. Ikke i St. og K. Skálholtsbók kap. 10 (Grágás III s. 24):

"Fiorar merkr er laga kaup prestz ok eindagi aa fimta dag viku er vij vikur ero af sumri ok fylgir half v. mork a laga. Prestr er aðili fiordungs tiundar."

4 mark er den lovlige betaling til præsten, og betalingsdagen er torsdagen, når der er gået 7 uger af sommeren, og der er halvfemte mark i bøde. Præsten er rette sagsøger for den ene fjerdedel af tienden.

Der er to mulige forklaringer på de varierende terminer: enten er der tale om to forskellige betalinger, eller også er III en senere vedtagen bestemmelse, der har afløst I. I så fald ville også præstens ret til bøde være en senere tilkommen lov.

¹¹ Kun i to håndskrifter, se Grágás II s. 19 og III s. 318.

måldag oplyser noget om, hvordan præsten blev udpeget, og den skal citeres her for at fuldstændiggøre billedet, selv om måldagernes vidnesbyrd iøvrigt skal behandles samlet senere. I *Besastaðir* skal der være "bofast præst, hvis han vil, der bor der, og han skal have valgt ham den fjerde dag i påsken". Det der skal reguleres er valgdagen, ikke hvem der skal foretage valget, og denne en passant udtryksmåde er en bekræftelse på det indtryk lovbestemmelserne gav: ansættelsen af præsten lå i kirkebonden, respektive -bøndernes hænder som en følge af deres pligt til at sikre kirkens funktion.

Helt uden indflydelse var biskoppen dog ikke. Det hedder i loven: "Den præst skal synge messer, som biskoppen vil, men ikke den, som han vil tage tjenesten fra."¹² Da det er i sammenhæng med en almindelig indskærpelse af lydighed fra præstens side over for biskoppen, betyder det dog nok kun, at der krævedes en biskoppelig anerkendelse for overhovedet at kunne virke som præst, ikke at biskoppen skulle godkende, endsiges indsætte præsten ved den enkelte kirke. På den anden side betyder dog en sådan indskrænkning, at kirkebonden ikke kunne sætte hvemsomhelst til at virke ved sin kirke. Andetstedsfra har man klager over, at kirkeherrerne sætter folk af deres husstand, der ikke duer til andet arbejde, til at være præster, men dette var altså forbudt i Island. Den gamle kristenrets bestemmelser om præstens forhold er udpræget egenkirkelige, idet ledelsen af kirken, også når det gjaldt dens funktion, ligger i hænderne på en mand, hvis ret er baseret på hans forhold til den jord, kirken står på; men loven sikrer, at denne ret ikke kan misbruges – det er reguleret egenkirke.

Når måldagernes udsagn skal tages op, kan der med det samme fastslås følgende fællestræk: Bogstavelig talt alle angiver,

¹² Grágás I s. 21: "Prestar scolo vera lydñir byscopi oc syna honom bœkr sinar oc messo faut. Sa prestr scal syngia sem byscop vill. en sa eigi. er hann vill af taka þa pionostu."

hvor mange tjenester der skal afholdes ved den pågældende kirke. Det kan være mere eller mindre detaljeret, men stort set skelnes der mellem to muligheder, gudstjeneste på alle helligdage eller kun på hveranden. Betalingen er konsekvent 4 mark for fuld, 2 for halv tjeneste. Desuden gives der som oftest meddelelse om, hvorvidt præsten skal være fastboende på gården, eller han kun skal komme på messedagene.

Lønsatsen frembyder et problem ved ikke at være i overensstemmelse med det beløb, der er fastsat i loven: 12 mark; men måske er de resterende 8 mark tænkt dækket med opholdet. Kun eet lovhåndskrift har satsen 4 mark som præstens "løgkaup" i en tillægslov til Ældre Kristenret, der også er ene om at hjemle præsten til en fjerdedel af tienden. Dette håndskrift stammer fra bispesædet i Skálholt, og bestemmelsen kan være udtryk for, at biskoppen har bøjet sig for den gældende praksis, kun at give præsten 4 mark i løn, men til gengæld har villet indskærpe hans tienderet. Dette sidste synes han dog ikke at have kunnet gennemføre.¹³

Dernæst er der en vis regelmæssighed imellem tjenestens omfang og betalingen på den ene side og spørgsmålet om præstens bopæl på den anden side.

Først et par eksempler på, at præsten ikke har fast bopæl: i Kelludalsholt er der fastsat messer hver anden helligdag og ottesang hver fjerde for en betaling til præsten på 2 mark. Denne skal hentes i Háey, og i den del af året, da man ikke kan gå tørskoet mellem Háey og Kelludalsholt, skal der stilles en hest til rådighed for hans befordring.¹⁴ På samme måde er den præst, der hver anden helligdag holder messe i Eyjar, egentlig ansat i Reynivellir, mens der til kirken i Reykir blot skal sendes en mand eller en hest efter præsten, når han hver anden helligdag holder messe der – her er der ikke foreskrevet en bestemt kirke, hvorfra præsten skal komme.¹⁵ Et sted er der som

¹³ Citeret i note 10.

¹⁴ Dipl. Isl. I nr. 47.

¹⁵ Ibid. nr. 57.

i de nævnte tilfælde fastsat en betaling på 2 mark for halv tjeneste plus "de højtider alene, som *han der bor i Haukadal* tillader"¹⁶ – grunden til hans indflydelse er sikkert, at det var præsten i Haukadal, der skulle betjene den anden kirke. Også i andre máldager, der fastsætter halv tjeneste, men ikke omtaler præsten, kan man af disse kirkers tiendeydelse til andre kirker slutte, at præsten kom derfra. Regelen synes at være, at når en kirke kun skulle betjenes på halvdelen af helligdagene, var der ikke bofast præst ved den.

Når præsten boede fast på kirkebolstedet, ydede han fuld tjeneste ved kirken og havde desuden ofte kapeller og underliggende kirker at passe.¹⁷ En fast præst "heimilis prestr", "setoprestr", skulle således både have fuldt underhold og betaling for hel tjeneste, 4 mark. Der kunne dog godt foreskrives fuld tjeneste, selv om præsten ikke var fastboende på stedet¹⁸ og i en række tilfælde er der påbudt flere præster ved kirken, men ingen oplysninger om deres lønningsforhold; man kan derfor ikke vide, om forholdene her er blevet reguleret som andet steds.

Direkte afvigelser fra reglerne er hjemlet for nogle steder, hvor det udtrykkelig sættes i forbindelse med særrettigheder for kirkebønderne.

Tidligere blev de særlige forhold for Hiörsey påpeget for tiendens vedkommende; der er også givet bonden på øen ret frie hænder med hensyn til, hvorledes han vil ordne præstens forhold: "Den mand, der bor i Hiörsey skal have bofast præst, hvis han vil; han skal synge på alle lovfaste helligdage og alle de lovhjemlede tjenester – der skal betales præsten 4 mark.

¹⁶ Haukadals indflydelse på Einiholt kirke fremgår af sidstes máldag, Dipl. Isl. I nr. 106 – der er også fastsat en årlig ydelse på et får fra Einiholt.

¹⁷ For eksempel i Dipl. Isl. I nr. 44, 45, 48, 118, 102, 113 og 115.

¹⁸ For eksempel i Alptamyri, Dipl. Isl. I nr. 97 (1211): "Syngia þria daga messo j viko hverre a mille drottins daga. nema prestr eige heiman farar or þingom sinom . . ." (Til sidst:) "En sia maldage er nu hafþr i logretto. prestr oc diacn scal vera heimilis fastr a Altamytre." Se også As, nr. 148 (1258).

Biskoppen har tilladt den mand, der bor i Hiörsey altid at have bofast præst, der synger hver anden helligdag og halvdelen af de hjemlede tjenester, og der skal betales to mark til præsten.”¹⁹ Man kunne tænke sig, at den sidste bestemmelse skyldes hensyntagen til øens fattigdom – der blev åbnet mulighed for at nedsætte de kontante udgifter til præsten, hvis bonden skønnede det nødvendigt – dog kun mod en tilsvarende formindskelse i præstens arbejde. Havde man i kristenrettens bestemmelser om maximalsatser for præstens lønkrav forsøgt at sikre arbejdsgiverne – for så vidt i kirkens interesse, for så vidt som den jo måtte ønske, at det religiøse livs udfoldelse i regelmæssige gudstjenester ikke blev hindret af en kirkebondes fattigdom – så giver máldagernes ganske faste takster til gengæld et indtryk af bestræbelser fra kirkens side på at holde prisen oppe.

I eet tilfælde er selve størrelsen af den betaling, præsten skal have, helt overladt til bonden på kirkebolstedet, ja, endog den nærmere fastsættelse af messerne skal han afgøre: “På grundlag af dette gods skal der sluttes den overenskomst med præsten, som kan komme i stand. Præsten er pligtig at synge messer der hver lovlig helligdag og ottesang hver anden og alle hjemlede gudstjenester og også gudstjenester på hverdage, således som bonden får sluttet overenskomst om med præsten.”²⁰ Et andet sted skal bonden, der bor der, eller den, der driver kirkeandelens tredjedel af hjemmejorden, afgøre, om der skal være fast præst. Meningen må være, at den, der råder for kirkejorden, også kan afgøre, hvilke økonomiske forpligtelser den kan bære. Ved den nævnte kirke skulle der ydes fuld tjeneste,

¹⁹ Dipl. Isl. I nr. 79 (1200): “Sa maþr er byr i hiorseyio scal hafa heimilis prest. ef hann vill. þann er syngr alla loghelga daga oc allar heimilis tíþer. hann scal kaupa at preste iiij morcom. Lofat hefir biscop þeim manne er byr i hiorseyio at hafa ey (note: ey=æ, ætid) heimilis prest. oc scal sa syngia annan hvarn dag helgan oc halfar heimilis tíþer. oc kaupa ij morcom at preste.”

²⁰ Dipl. Isl. I nr. 116.

men i et par andre tilfælde kan bonden afgøre, om der skal være fast præst, selv om der skal holdes messe hver anden søndag. Af disse kan máldagen for Tjaldanes fremdrages, fordi den bringer et nyt element ind i undersøgelsen: den præsteviede kirkebonde: “. . . der skal være bofast præst, mens Arne bor der og hans søn, hvis han er præst, og der skal betales to mark til præsten, hvis han ikke er bosat der.” Dette skal nok tydes sådan: Arne er selv en præsteviet kirkebonde, derfor forlanges det ikke, at han skal have udgift til en anden præst, men denne frihed kan hans søn kun selv nyde, hvis han også er i stand til at betjene sin kirke selv. I modsat fald “går kirken til Staðarholl”.²¹ Også i Ljótastöðum og i Ey fritages bønderne for at beskæftige fremmede præster, hvis de selv er præsteviede. Det er opstillet på følgende måde: præsten skal ikke købe gudstjenester, hvis han ejer al jorden og selv “synger” hjemme. Det sidste synes på forhånd en vigtigere forudsætning end det første, men dette viser igen, at den, der rådede for jorden, stod for ordningen af betjeningen.²²

Et andet eksempel på, at en præsteviet kirkebonde havde særlige fordele, kan man finde i máldagen for Foss,²³ hvor der normalt skal betales 2 mark til præsten og 6 ører eller et får i Alftanes, “men hvis en søn af Margrete eller Tanne bliver præst skal de 6 ører i Alftanes bortfalde”. Ganske vist har man ikke andre oplysninger om de nævnte personer, men det synes dog at fremgå, at det er kirkebonden og hans hustru i Foss der er tale om.

Ud over selve lønnen oplyser et par máldager de kår, der

²¹ Ibid. nr. 119: “Heima skulu þar tollar allir. en groftr skal til staðarhols. ok sva kirkia. ef eigi er heimilis prestr.”

²² Ibid. nr. 51 (Ljótastadir) og 52 (Ey). I den første lyder bestemmelsen: “. . . ok skal prestr syngia þar fra Krosse. ok kaupa at honum ij morkum vapmala. En ef prestr a allt land ok gegnir vid kirkiu ollom maldaga. þa skal hann ei skyldr et kaupa at oprom preste.” – altså fritagelsen er betinget af, at præsten opfylder alle máldagens bestemmelser, er kirkebonde.

²³ Ibid. nr. 65.

kunne bydes præsten: et sted får han løfte om måltider som bondens – men længere end for den siddende bonde, Snorre, og hans søns levetid skal det dog ikke gælde.²⁴ Et andet, Pönglabakka i nordstiftet skal der være præst “ad heimilis huse” og fuld tjeneste, og hvis indtægten af hvalafgiften, som udredes til kirken, ikke slår til til præstens løn, skal han, der har jorden, lægge det manglende til og ikke formindske kirkegodset. Men hvis kirken brænder, og der kræves større udgifter til genopbygning, skal man spare præsten og bruge det, der skulle gå til ham, til kirkebygningen og ikke formindske kirkegodset.²⁵

Der er en tydelig sammenhæng mellem kirkernes tiende-distrikt og deres “prestskyld”. Regelen er, at de kirker, der slet ikke har ret til tiende og hvor ydelsen fra hjemmebolet går til en anden kirke, bliver betjent fra denne. De kirker, der kun får tienden hjemmefra, har ikke fast præst og udreder en årlig afgift til den kirke, hvorfra de bliver betjent. Endelig har kirker med et egentligt tiendeområde altid fast præst, og hvor der er underkirker ofte flere præster. Sandsynligvis er det tiendedistriktet, der har bestemt præsteskylden og ikke omvendt. I hvert fald er det tilfældet i en episode i en af sagaerne om den hellige biskop Þorlák: På den mægtige Oddabonde, Jón Loftsons jorder var der forvoldt store ødelæggelser af en å, der var gået over sine bredder. Flere gårde, deriblandt et par med kirker, var revet væk af vandet. Da Jón havde genopbygget en af kirkerne og forhandlede med biskoppen om måldagen, fremførte han, at der tidligere havde været 2 præster og 2 diaconer, men nu da der var færre gårde til at yde tiende og færre underkirker at holde messe i, burde der kun være 1 præst og 1 diacon, hvilket biskop Þorlák gik ind på.²⁶ Tiendedistriktet igen er her sikkert bestemt af Oddaslægtens magt og indflydelse.

²⁴ Ibid. nr. 147: “prestr skal hafa iiij merkr kaups oc bordhalld sem buandi medan Snorri byr eda son hans.”

²⁵ Dipl. Isl. II s. 443.

²⁶ Byscupa Sögur I s. 283 f. Jvf. Årbøger for nordisk Oldkyndighed 1887, s. 31.

Det billede, máldagerne – bortset fra de steder, hvor bonden selv var præst – som helhed giver af præstens forhold, slutter sig til den ansættelsesform i kristenretten, der kan betegnes som lejemål. Alle de steder, der giver besked om præstens kår, tyder på, at bonde og præst sluttede overenskomst om enten fuld eller halv tjeneste for en vis sum, der åbenbart var reguleret. Præsten kunne dertil få fast ophold eller han kunne nøjes med at komme til stedet på messedagene. Derimod er der intet spor af lovens præstlingeinstitution og den ufrihed, dette forhold betød for præsten. Lovens fastsættelse af en maksimaltakst for præstens løn sidestillede ham socialt med tjenestefolk, men hans stilling blev forbedret noget ved den lov fra tillægget til Ældre Kristenret, der satte en bøde på halvfemte mark for ikke at udbetale præsten hans løn. Denne voksende retssikkerhed for præsten bekræftes i máldagernes gennemførte taksering af tjenesterne, 4 mark for fuld tjeneste, 2 mark for halv. En sådan fastsættelse forringede mulighederne for vilkårlighed ved afslutningen af overenskomster, hvilket må have været en fordel for præsten, der på forhånd var den ringere stillede part i forhandlingerne. På den anden side ligger denne takst så langt under lovens maksimalsats, 12 mark, at ordningen ikke kan have betydet en større indrømmelse fra kirkebondens side, selv om det er værd at notere sig, at de afvigelser fra skemaet, der findes, altid betegnes som en særlig gunst for kirkebonden. Det må have været biskoppen, der opretholdt denne ordning – han var den eneste fællesnævner for de islandske kirker – bortset fra loven – og formåede, som man kan se, i hvert fald på et enkelt område at bryde den udprægede decentralisation. Det var ikke noget uvæsentligt område: når biskoppen stod som garant for præstens materielle kår, var dennes afhængighed af kirkebonden ikke længere fuldstændig og biskoppens krav på præstens lydighed styrket. Det måtte også have betydning for den åndelige side af kirkens liv.

Men der var en gruppe af præster, biskoppen ikke kunne sikre sig på denne måde. Det var de præsteviede kirkebønder. Sådanne finder man, som det tidligere er påvist, i flere måldager, mens man i Ældre Kristenret kun får indtryk af, at præsten var et socialt underordnet væsen. Ikke desto mindre er der talrige vidnesbyrd i sagaerne om høvdinge, der lod sig uddanne og indvie til præster, ja, under biskop Gizzur (1082–1118) gjaldt det endog de fleste islandske stormænd ifølge Kristnisaga.²⁷ I *Diplomatarium Islandicum* er der optaget en liste over 40 præster med overskriften (i håndskriftet): "Dette er navne på nogle præster af islandsk slægt." Efter navnene, der er fordelt med ti for hver fjerding, følger en meddelelse om, at listen blev optegnet i biskopperne Ketil og Magnus' dage, 1143 vintre efter Christi fødsel efter almindelig tidsregning.²⁸ Diplomatiets udgiver har foretaget en undersøgelse af navnene og er nået til en sikker identifikation af de 20, yderligere 9 kan han henføre til visse slægter. Hans gennemgang viser, at de alle har hørt til fremragende familier i landet. Det er meget lidt, der kan oplyses om deres åndelige kvalifikationer, og måske har de ikke engang alle virket som præster, men om to af dem fortæller sagaerne træk, der belyser de præsteviede kirkebønders forhold til deres kirkers ejendom. I begge tilfælde stammer vor viden om dem fra en stor retssag, som biskop Árni Þorláksson i 1270 førte for at få anerkendt biskoppelig administration af visse kirkeejendomme. Den ene af dem var den før omtalte Odda. Listen nævner to præster herfra, Loftr og Eyiolfr, sønner af den berømte Sæmund Sigfusson den Frode. Om forholdene på Odda meddeles i forbindelse med retssagen i 1270, at den daværende bonde, Sighvat Hálfðanason, hævdede, at han havde købt gården af Odda-slægten og samtidig overtaget dens rettigheder, der var fastsat i en máldag af Sæmund den Frode, nemlig at stedet var kirkeejendom, men under Odda-slægtens

²⁷ Kristnisaga kap. 13.

²⁸ Dipl. Isl. nr. 29, jvf. udgiverens kommentar. MAURER, Island, s. 243.

myndighed og administration (forræði ok varðveizlu) til evig tid.²⁹ Denne situation – atter et eksempel på, at en kirke, skønt formelt ejer af gården, den står på, faktisk stadig er undergivet gårdens gamle ejere – har altså været rammen om Sæmunds børns forhold til kirken og gården. Deres arvefølge er overleveret i en beretning i Sturlunga saga, hvori en pige siges at være arving til den ene halvdel af Odda, som hendes forfar Lodmundr havde, da han sammen med sin bror, Loptr præst, overtog stedet efter en tredje bror Eyjolfr Sæmundarson³⁰ – ikke alene gik kirkegodset i arv, men det kunne åbenbart arves af flere.

En anden af listens præster, hvis forhold også belyses ud fra den store sag om kirkegodset i 1270, er Þórðr Þorvaldsson i Vatnsfjörðr. Også denne kirke kræver biskop Árni under gejstlig ledelse mens bonden Einar Þorvaldsson fremfører som begrundelse for sin ret til den, at Þórðr, hans forfar, lod kirken opføre og vie med den bestemmelse, at han og hans rette arvinger, den ene efter den anden, skulle have myndighed og administration af den.³¹ Muligvis er det netop listens Þórðr, der har opført kirken – det vil igen sige, at det er en præst, der har sikret sin slægt den indflydelse, som siden blev så stort et stridspunkt.

De gennemgåede eksempler viser, at det ikke gjorde nogen forskel på kirkegodsets stilling, at kirkebonden selv var præsteviet. Fordelene for bonden er umiddelbart iøjnefaldende, selv om de ikke er direkte omtalt. Principielt måtte også disse præster være bundet af lovens bud om præsternes lydighedspligt over for biskoppen. Et eksempel fra Þorláks saga vil vise, at denne pligt kunne blive tilsidesat, når opfyldelsen af den krydsede præstens interesser som kirkebonde.

²⁹ Arnis saga kap. 11. Da det vistnok i sagaen er et referat af et diplom om domsforhandlingerne, er det optaget i Dipl. Isl. II nr. 39, jvf. Dipl. Isl. XII nr. 2, 1273.

³⁰ Sturlunga saga I s. 500.

³¹ Dipl. Isl. II nr. 39.

Præsten Högni i Bær har ladet en kirke opføre på sin gård og skal nu have den indviet af biskop Þorlákr. Men da han hører, at biskoppen til gengæld for vielsen kræver kirken og kirkegodset overdraget, erklærer Högni, at før vil han bruge sin kirke til den prægtigste hestestald på Island, end han vil tage de vilkår. Biskoppen må til sidst bøje sig, og en måldag bliver opsat, som det er beskrevet tidligere. I større sammenhæng illustrerer historien dog, at biskoppen på et andet punkt kunne gøre sin myndighed gældende: Högni støtter sin datter og svigersøn mod biskoppen, der har erklæret deres ægteskab for ugyldigt, og på grund af denne ulydighed sættes han i kirkens band og mister sit embede.³²

De præsteviede kirkebønder viser endnu tydeligere end de socialt underordnede præster, loven vidnede om, at man egentlig ikke opfattede gejstligheden som en særlig stand over for lægfolket. Ligesom forvaltningen af kirkens økonomi i hvert fald indtil Þorláks tid uantastet lå i hænderne på ejeren af den gård, kirken var bygget til, gik i arv i stifterens slægt eller overdroges med den privatejede del af gården ved handel – sådan faldt det af sig selv, at en mand kunne beklæde et kirkeligt embede på grundlag af sin arveret eller anden verdslige adkomst til kirkebolstedet, uden at biskoppen blev spurgt – ligesom det ikke faldt nogen ind at bestride hans ret til igen at afhænde gård og embede.

V

I Ældre Kristenret lå rådigheden over en kirkes gods og indtægter som en selvfølge i hænderne på ejeren af den gård, kir-

---

³² Þorláks saga kap. 20, Byscupa Sögur I s. 285. Det indgår i den del af sagaen, som først er blevet til i 1230erne – godt 20 år efter den første saga om biskoppen. Det hedder om Högni: "Högni missti embættis sins sakir svika þeira, er hann hafdi saman dregit óleyft hjónalag ok hel med mági sínum ok dóttur móti byskupi um sögd mál."

ken var bygget til. Han kaldtes kirkens værge, hvilket indebar, at han som kirkens formynder skulle opretholde den og dens formue og sikre dens funktion ved at skaffe en præst til den og sørge for dennes underhold. En indtægt som betaling for gravsted var direkte bestemt for kirkebonden, ellers er det karakteristisk, at loven så godt som intet meddeler om hans positive rettigheder. Når det derimod gælder biskoppens myndighed, er den nøje afgrænset. Man får indtryk af en situation, hvor der kun blev afgivet så megen magt til biskoppen, som en anerkendelse af hans rent åndelige myndighed krævede. Denne lægmandsindflydelse og decentralisation har store ligheder med det egenkirkevæsen, Stutz har skildret, vel at mærke det man finder i Karolingerriget, hvor lovgivning med kongelig autoritet sikrede kirken mod fuldstændig vilkårlighed fra egenkirkeherrerens side.

Nu virker den gamle islandske kristenret alt i alt som hjemligt arbejde, præget af den verdslige lovgivning, og som denne blevet til i altingets lovgivende forsamling, lovretten, i et samarbejde mellem verdslige og gejstlige dignitarere. Den overensstemmelse med kontinentale forhold, der kan påvises dels i hovedteksten, dels i de senere tilkomne tillægsbestemmelser, må derfor, hvor den ikke skyldes lighed i jordbunden for institutionernes vækst, nemlig sociale forhold eller historisk tradition, være formidlet af de gejstligt uddannede medlemmer af lovretten, bisperne. Når det gælder spørgsmålet om lægfolks indflydelse på kirkerne, er der navnlig to bisper, der har haft betydning, begge i Skálholt: Þorlákr Þórhallsson fra 1178-93 og Árni Þorláksson 1269-98. Begges virksomhed havde deres forudsætning i norske forhold.

Oprettelsen af ærkesædet i Trondheim i 1152 gav stødet til en skærpet modsætning mellem kirke og stat i Norge. Det kirkelige parti fik ammunition til kampen i nogle canones, der blev formuleret under den pavelige legats ophold i Norge. En af disse viser, at man ikke ville nøjes med de øverste kirkelige

embeder, men gå helt til bunds for at sikre kirkens uafhængighed af lægfolket. Den behandler kirkegrundlæggernes rettigheder og pligter: de har hverken ejendomsret til kirkerne eller ret til at an- eller afsætte præster – de kan kun foreslå kandidater (*episcopis offerant nominandos*). Opfylder de ikke deres pligter, kan biskoppen fjerne relikvierne fra kirken. Af økonomisk udbytte levnes der dem kun ret til, hvis de mister deres formue, at få underhold i klostre, de har skænket gods til. – Det er patronatsretten, som den knap endnu kendtes i det øvrige Europa, der her stilledes krav om. Nogle breve fra pave Alexander III tager særlig simoniproblemet op ved at forbyde lægfolk at tage sig ret til at besætte gejstlige embeder og gejstlige at modtage kirkelige beneficier som gaver fra lægfolk eller ved hjælp af verdslig magt under straf af evig embedsfortabelse.¹ – Som hovedskikkelse i det modsatte parti udtrykte Sverre Sigurðarson som sit syn på problemet, at riddere, hirdmænd og bønder kunne drage omsorg for kirker, hvis de var deres vedligeholdere (*upphalzmenn*), hvilket de kunne blive på tre måder: ved arv, ved køb og ved selv at opføre en kirke. Denne person tilkom det at ansætte præst, og biskoppen havde ingen ret til at nægte at vie den præst til kirken som vedligeholderen ville have. Indsatte han en anden, var det ugyldigt.²

Hvad der blev bestemt for ærkesædet i Trondheim, skulle jo også gælde for suffraganbispedømmerne i Island. Både i Skálholt og Hólar søgte nidkære bisper at føre de gregorianske ideer ud i livet. Guðmundr Arason i nordstiftet (1203–37) arbejdede især på at frigøre selve bispedømmet fra den afhængighed, det stod i til de verdslige stormænd i stiftet, der blandt andet valgte biskoppen og følte sig som opsynsmænd over bispens godsadministration, mens hans noget ældre kollega i Skálholt, Þorlákr Þórhallsson kæmpede for at styrke den biskoppelige myndighed over kirkerne, især ved at kræve administrationen af kirkegods

¹ Trykt i *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*, II, 1938.

² En tale mot biskoppene, ed. A. HOLTSMARK, 1930.

og indtægter i sin hånd. Det er tidligere refereret, hvordan han bar sig ad, når det lykkedes ham: han gav kirkebonden godset tilbage som "len" for et stykke tid. Det viser, at hvad Þorlákr lagde vægt på, var begrundelsen for kirkebondens rettigheder: de måtte ikke bero på nogen verdslig adkomst, såsom ejendomsret til jorden, de skulle være en gave fra kirken. For så vidt har han altså søgt at indføre kanonisk patronatsvæsen i Island, men at den gamle egenkirke stadig stod stærkt, viser den kendsgerning, at han ikke fik ændret formerne for besættelse af de kirkelige embeder, ja, end ikke arbejdede derpå, at slutte ud fra det eneste, hans saga meddeler om spørgsmålet. Det berettes om ham, at kun to ting bekymrede ham, altinget og tamperdagene: det første for de stridigheder og kampe, der altid foregik der, det andet fordi det var tidspunktet for indvielse af præster til de forskellige kirker. Han fandt dem nemlig ofte uegnede i kundskaber og andet til at bære embedets ansvar, men kunne ikke få sig til at nægte at indvie dem, fordi de var fattige, og for deres skyld, som havde sendt dem.³

Et par breve fra norske ærkebisper viser dog, at man beskæftigede sig med gejstlighedens forhold. Det første, som må stamme fra ærkebiskop Eystein, forbyder, at gejstlige, der har begået drab, beklæder et kirkeligt embede, ligesom en præst ikke må deltage i verdslige retssager for personlig vindings skyld, men der trues med ekskommunikation af dem, der øver vold med gejstlige. Brevet begrundes indledningsvis med de urolige forhold på øen, en tilstand, som både læge og lærde har deres andel i. Den samme tankegang tages op i et andet brev fra samme udsteder, men særlig henvendt til øens stormænd, biskop Þorlákr, Odda-bonden Jón Loptsson, der var indviet til subdiacon, lovsigemanden Gizur Hallsson og enkelte andre. Der pålægges dem et særligt ansvar på grund af deres indflydelse og kendskab til kirkens almindelige krav – de bør støtte biskoppen, også når

---

³ Þorláks saga, kap. 16.

hans forslag forekommer nye. De bør forhindre, at folk med gejstlig vielse bærer våben og selv foregå som mønstre på sædelig vandel. – Endelig vender et brev fra ærkebiskop Erik sig mod, at den samme person er gode og kristen præst.⁴

Disse breve viser, at det problem, der for stedkendte folk var det væsentligste, var høvdingepresterne. Disse kirkebønder kunne med deres gejstlige vielse sætte sig ud over de restriktioner, man søgte at sætte for lægmænds indflydelse på kirkerne, mens de ikke følte sig hæmmede i deres verdslige affærer af at være præster. Lydighedspligten over for biskoppen blev lige så vigtig at indskærpe som cølibatet, men en direkte bekæmpelse af de gængse former for embedsbesættelse fandt vistnok ikke sted.

Selv om både Þorlákr Þórhallssons og Guðmundr Árasons fromme nidkærhed vandt almindelig anerkendelse, synes deres efterfølgere ikke at have fortsat deres bestræbelser. I hvert fald er det andre sider af deres virke der er overleveret, således om biskop Páll af Skálholt (1195–1211), at han på grund af klager over præstemangel lod foretage en optælling af de kirker i Skálholt stift, der skulle være fuld præstetjeneste ved, og kom til tallet 220.

Prøver man nu at stille de ikke-berettende kilders vidnesbyrd, lovenes og máldagernes, ind i den historiske sammenhæng, synes de omtalte begivenheder ikke at have sat sig stærke spor. Men tillægslovene til kristenretten, der må være blevet til efter den store lovgivning i 1122–33, indeholder flere betydningsfulde ændringer, der kan skyldes reformivrige bispers initiativ: Kirkebøndens pligt til at holde kirkens ejendomme vedlige under erstatningsansvar indskærpes, biskoppen får ret til at tage tienden fra en kirke, der ikke holdes som foreskrevet i loven, og præstens ret til at få betaling for sine ydelser understreges ved bestemmelsen om bødepålæg for ikke at udrede "tiðakaup". Hertil

---

⁴ Dipl. Isl. I nr. 38 (1173), 54 (ca. 1180) og 72 (ca. 1190).

kommer de muligheder, der skabes, for uden arvingernes samtykke at lægge gods til kirkelige institutioner, og at formen for godsoverdragelse til kirker bliver mindre afhængig af den verdslige lovgivningsmagt. – Er der langt herfra til kirkens idealkrav, må tilblivelsen i lovretten betænkes: alle love måtte blive et kompromis mellem kirkelige og læge interesser. Derfor bevæger også disse tillægsbestemmelser sig på det oprindelige retsgrundlag: al ejendom er underkastet privatbesiddelse, der anerkendes ikke nogen offentlig, almenkirkelig magt over de enkelte kirker, kun misbrug kan biskoppen gribe ind overfor.

Dette er også baggrunden for de måldager, der med større eller mindre sikkerhed kan henføres til Ældre Kristenrets gyldighedsperiode. Tager man deres udsagn under eet, må man erkende, at de ikke bærer præg af radikal gregoriansisme i forhold til kristenretten, ja, det kan være vanskeligt blot at påvise tilpasning til tillægslovene. Også når en måldag blev sat op, skulle jo kirkelige og verdslige interesser forenes, selv om man enkelte steder kan se den ene af parterne have overtaget: i Ingunnarstad har biskoppen uindskrænket rådighed over kirkegodset – på Hafsfjarðarey kan bonden arrangere sig med præsten som han vil.⁵ Dog er der i måldagerne visse fælles afvigelser fra loven, der må betragtes som en videreudvikling, da måldagerne med en enkelt undtagelse er yngre end den egentlige kristenrets tilblivelse.

For det første fremtræder den kirkelige enhed klarere i måldagerne end i loven. Det giver sig udslag i en fastsættelse af betaling for gudstjenester – mens den egentlige kristenret kun satte en maksimaltakst; de faste priser synes så almindelig udbredt, at der skal en dispensation fra biskoppen til for at afvige fra dem. Den enkelte præsts stilling er således ikke helt afhængig af de vilkår, han kan få tinget sig til hos kirkebonden, han har støtte i en regel, der vanskeligt kan brydes.

Præstetjeneste er nøje knyttet til kirkens tiendeområde. Når

---

⁵ Dipl. Isl. I nr. 56 (1180) og 116 (1223).

der i denne forbindelse blev påvist et system af over- og underkirker, et system, der tilsyneladende stod ved magt ned gennem tiden, blev det noteret som en terrænvinding i kampen mod decentralisationen, selv om biskoppen ikke stod frit i fastlæggelsen af tiendeområderne. Desværre er der ikke materiale til at konstatere, om der blandt de faktorer, der bestemte kirkernes relative stilling, også var deres respektive alder: at senere byggede kirker kun fik tiende fra hjemmebolet og til gengæld blev betjent fra den kirke, til hvis distrikt de hørte, som forholdene var i det angelsaksiske samfund.⁶ Men uanset oprindelsen til systemet betød biskoppens ret til at bestemme kirkernes tiendeområde ved sammenhængen med præstens stilling, at en vigtig side af kirkens ledelse blev unddraget bondens ene-afgørelse.

Endelig bringer máldagerne som noget nyt diskussionen af retten til værgemål for kirken. Sådan som værgemålets funktioner opfattedes, betød udøvelsen af det faktisk et herredømme over kirken, en rådighed, der ligger i ordet "forráð" for kirken. Når disse to begreber, "varðveizla" og "forráð" blev skilt ud fra hinanden, betød det sidste således myndigheden til at udpege den praktiske indehaver af værgemålet. Problemet opstod, når en kirke havde fået overdraget den gård, den oprindelig var bygget til. Tit fortsatte kirkebonden som forvalter af ejendommen, men máldagerne viser, at det kunne være nødvendigt at sikre denne ret juridisk ved at betinge værgemålet for slægten, samtidig med at man overlod den formelle øverste rådighed over kirken til biskoppen. Denne indrømmelse af, at enhedskirken repræsenteret af biskoppen har nogen ret til deltagelse i administrationen af kirkegodset, går ud over kristenretten, der kun overlader biskoppen tilsyn med, at kirken er tilstrækkelig doteret. Heller ikke tillægsbestemmelserne giver bispemagten nogen indflydelse på kirkegodset. Det er nærliggende at søge inspirationen til denne nyhed i de reformatoriske tanker ude i Europa, formidlet af de islandske bisper, især Þorlákr Þórhalls-

⁶ STENTON, Anglo-Saxon England.

son. For så vidt som han gik ind for udelukkende gejstlig ledelse af alt, hvad der vedrørte kirken, lykkedes intet for ham, men hvis hans virksomhed har fremkaldt de små forskydninger til kirkens fordel, som er konstateret i tillægsbestemmelser om måldager, har den alligevel sat sig spor.

Selv med disse modifikationer var forholdene i Island jo egenkirkelige. Et nyt fremstød for indførelse af kanonisk ret fandt sted i sidste halvdel af 13. århundrede, atter med forbillede i norske bestræbelser og med aktiv støtte fra Norge efter at islændingene i 1263 var gået ind på at anerkende den norske konge. I Yngre Kristenret stilledes det principielle krav: "Biskoppen skal råde for kirkerne og for (alt, hvad der vedrører) kristendommen, såvel som for tiender og gaver, som folk har skænket Gud og hans helgener på lovlig vis til deres sjæls frelse; thi dette må lægfolk ikke have magt over uden efter biskoppelig overdragelse. Præster og lærde mænd skal biskoppen ansætte ved kirkerne i det omfang måldagerne bestemmer."⁷ Når lægfolk dog med biskoppelig bemyndigelse kunne forvalte kirkegods, lyder det som en anerkendelse af den kanoniske patronatsret, men en episode i Árne Þorlákssons saga tyder på, at Árne i praksis end ikke gjorde denne indrømmelse til lægmændsindflydelsen: Gården Hítardal har en overgang været sæde for et kloster, og på dette grundlag kræver Árne den, skønt den forlængst igen er blevet en almindelig privatejendom med kirke. Da bonden omsider giver efter, sender Árne præsten Þorgrím Magnússon for at overtage stedet; han havde tidligere fået det overdraget "canonice", siges det i sagaen, hvilket vil sige: af biskoppens hånd og på livstid.⁸

⁷ Norges gamle Love V, Árnis kristenret kap. 11: "Byscop varr skal kirkiom rad oc sva aullom cristnom domi. sva oc tiondom oc tilgiofom þeim sem menn gefa Gudi oc hans helgom monnom logliga ser til salo hjalpar því at ecki valld mego leicmenn ydir slicom lutom eiga utan byscopa skipan. Presta oc lærþa menn scal byscop til kirkna scipa sva sem maldager standa til."

⁸ Árnis saga kap. 8.

To máldager, for kirkerne i Villingaholt og Burfell i nærheden af Skálholt, anerkender fuldt biskoppeligt "forráð", skønt kun halvdelen af hjemmejorden hører til kirken. De viser, ligesom den store retssag i 1270, at Árni virkelig kunne få sine planer gennemført på trods af deres radikale afvigelse fra gammel retsopfattelse. Men i senere máldager kaldes Burfell og Villingaholt bondekirker,⁹ og det hænger sammen med den skæbne Árnis kamp for indførelse af kirkelig jurisdiktion og frigørelse af kirkegods og præster fra lægfolket fik. I forbindelse med et stærkt tilbageslag for ærkesædet i Trondheim i 1280erne, måtte Árni slække på sine fordringer, og i 1297 sluttede han en overenskomst med kong Erik Magnússon på kongsgården Ögvaldsnes: "... at de kirkeejendomme i Skálholt stift, hvor kirken ejer al jorden, skal være under biskoppelig myndighed (biskups forrædi), men dem, hvor lægmænd ejer halvdelen eller mere, skal lægmændene beholde med sådanne forpligtelser til præstetjeneste, som giverne (af kirkegodset) har fastsat, men de skal ikke betale noget derudover."¹⁰ Overenskomsten blev senere udstrakt til også at gælde nordstiftet og lagde grunden for de islandske kirkers forhold lang tid fremover. De kirker, bisperne rådede over, gav de til præsterne, hvis stilling blev opfattet som en slags fæsteforhold til embedet, vel egentlige beneficier.¹¹ De læge kirkebønder bevarede deres gamle rettigheder, kun mistede han i slutningen af middelalderen sin kaldelsesret.

Ögvaldsnes-ordningen fordelte kirkeejendommene på basis af

⁹ Burfells og Villingaholts ældste bevarede máldager er Dipl. Isl. II nr. 18 og 17 (1269). Jvf. Dipl. Isl. IV s. 90 og 59.

¹⁰ Dipl. Isl. II nr. 167: "... at þeir stadir i Skalaholtz biskupsdómi. sem kirkiur eigu allar skulo vera undir biskups forrædi. en þær sem leikmenn eigu halfar edr meir skulo leikmenn hallda med þvilikum kennimanna skulldum sem sa hefir skilt er gaf. enn luka af ecki framar."

¹¹ Dipl. Isl. II nr. 355 (1323-48), § 44: "sva skal prestr aa jordu bua ok af fara sem adrir leiglendingar edr svára lögum prestu þeim er til kemr eptir hann um allt þat sem leiglendingr aa at svára landzdrottini." Endvider M. M. LÁRUSSON i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, artikel "Beneficium".

jordbesiddelsen, de lægfolk, der beholdt deres kirker, havde dem på grund af deres ejendomsret til Grund und Boden, ikke som en gave fra kirken af taknemmelighed for stiftelsen. Det var den gamle egenkirke, der sejrede i Ögvaldsnes – et patronsvesen i kanonisk betydning fik man ikke i Island.

Inge Skovgaard-Petersen